

WÊJEYA KURDÎ AMADEYÎ

2

2019/2020

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya
Wêjeya Kurdî ve hatiye
amadekirin.

LÊVEGER

- Komîteya Şopandinê
- Komîteya Fotoşopê
- Komîteya Redekteyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan
ve, wek pirtûka wanedayînê, ji bo
dibistanan hatiye pejirandin.

NAVEROK

BEŞA YEKEM.....	7
RISTA WÊJEYÊ.....	8
TÊKILIYA DI NAVBERA DÎROKA WÊJEYÊ Û DÎROKA GIŞTÎ DE.....	10
WÊJE Û JIYANA CIVAKÎ.....	12
DIBISTANÊN WÊJEYÎ.....	15
WÊJEYA CIVAKÎ.....	18
SÛDWERGIRTINA JI WÊJEYA CIVAKÎ.....	21
CUREYÊN ÇÎROKA KURDÎ.....	24
BEŞA DUYEM.....	29
MELAYÊ CIZÎRÎ.....	33
FEQIYÊ TEYRAN.....	37
MELAYÊ BATEYÎ.....	44
BEKIR BEGÊ ERZÎ.....	49
EHMEDÊ XANÎ.....	53
MIRADXANÊ BAZÎDÎ.....	60
ŞEREFXANÊ BEDLÎSÎ.....	64
SELÎM SILÊMAN.....	68
ŞÊX NÛREDÎNÊ BIRÎFKANÎ.....	71
PERTEW BEGÊ HEKARÎ.....	74
SIYAHPÛŞ.....	76
BEŞA SÊYEM.....	81
CELALE XANIMA LORISTANÎ.....	82
FATIME LOREYA GORANÎ.....	84
XATU MEY ZERD.....	86
YAY HEBÎBEYA ŞAREZÛRÎ.....	89
BEŞA ÇAREM.....	93
MELAYÊ MENSÛRÊ GIRGAŞÎ.....	94
NALÎ ŞAREZÛRÎ.....	97

TÊKILIYA DI NAVBERA DIBISTANÊN WÊJEYÎ Û HIZRÊ DE	103
HIN JI DESTPÊKÊN WÊJEYA KURDÎ.....	108
BEŞA PÊNCHEM	115
SE'DÎ ŞÎRAZÎ	116
MENSÛRÊ HELACÎ.....	119
CELALUDÎN ELRÛMÎ	123

BEŞA YEKEM

- ❖ Rista wêjeyê
- ❖ Têkiliya di navbera dîroka wêjeyê û dîroka giştî de
- ❖ Wêje û jiyana civakî
- ❖ Dibistanên wêjeyî
- ❖ Wêjeya civakî
- ❖ Sûdwegirtina ji wêjeya civakî
- ❖ Cureyên çîrokên kurdî

RISTA WÊJEYÊ

Wêje, xwedîderketina li xwezayê ye.

Wêje, ne tenê çîrok e yan jî helbesteke ku ji bo kêfxweşiyê tê xwendin, lê ew roleke pir girîng di jiyana mirov de û bi taybet di jiyana civakî de, dilîze. Her wiha ne tenê neynika civakê ya ku diçirisîne ye; ew derbirîna hoşên mirov ên taybet dike, bûyerên civakî tîne ziman û çareyan jî ji van pisgirêkan re, datîne.

Xweşikdîtîna û çêjstandina ji gula ku di nava stiriyan de hatiye afirandin, encama vê rêkûpêkiya ku di gerdûnê de ye. Ev jî têgeheke wêjeyî ye. Ji bo wêjeyê, çand pêwîst e. Ji bo ku her tevgera mirov karibe bi erka xwe rabe, pêwîstî bi oksîjen, tîmar û xwînê heye û ev jî di bingeha rayan de ji hev û du re tîne rêkirin. Wêje jî di nava civakê de rîstek bi vî awayî dilîze.

Pêwîst e mirov jî ji tîkiliya wêje bi koma mirovan re, hembêzdar be, lewra pêwîstiya mirovan, bi vejînkirina wêjeyê heye. Ji ber vê yekê, rista wêjeyê di civakê de rîstake sereke ye. Civakên ku di nava wan de birêkûpêkiya çand û wêjeyê tune be, ew civak jihevketî ye û bi êş û azara tenêtiyê ve, rû bi rû dimîne; yekbûn û yekîtiya wê, wêran dibe. Eger ew civak li wêjeya xwe xwedî dernekeve, birêkûpêkiyê di nivîsên xwe de bi kar neyne,

dê ev civak wêjeya xwe ji dest bide û bi tunekirinê re, rû bi rû bimîne.

Pirsên Nirxandinê

1. Di civakê de çima rista wêjeyê, risteke sereke ye?
2. Civaka kurd bi rêya çî, wê bikaribe wêjeya xwe biparêze?
3. Civaka ku bê wêje bimîne, wê çî bi serê wê de bê?

TÊKILIYA DI NAVBERA DÎROKA WÊJYÊ Û DÎROKA GIŞTÎ DE

Qadên zanistî yên wekî wêje, felsefe, dîrok û civaknasiyê, bi beşên xwe yên taybet, her yek displîneke xweser e. Heta destpêka sedsala 19'an jî beşa dîrokê wekî şeweyeke wêjeyê dihat naskirin, heta ku dîroknasan ji xwe re rê û rêbazên zanistî bi kar anîne û cudahiya di navbera wêje û dîrokê de, bi bingehên zanistî ava kirin. Di avakirina vê cudahiya (xweseriya) di navbera van her du displînan de, wêje bêhtir li ser aliyê hestiyarî, ramiyarî, feraset û derbirîna felsefîk, radiweste. Dîrok jî serboriyên mirovahiyê yên demên cuda, vedibêje. Ev vegotin jî wekî qada pisporiya van her du displînan e. Lê têkiliya van her du displînan her dem zindî ye, ji ber ku ev her du displînan hev û du tamam dikin. Lewra jî em îro berhemên wêjeyî bi hêsanî bi pênaseyê ku ew berhem belgeyên zindî yên dîrokê û bîra dîrokê ya mirovan/mirovahiyê ne, pênase dikin. Di gelek waran de, berhemên wêjeyî wekî belgeyan ji dîrokê re dibin stûn û çespendinên xurt.

Ji beşa zanistê ya ku bi belgeyan pêşketina civakîbûna mirovahiyê, çand û aboriya wê rave dike re, "**dîrok**" tê gotin. Hemû tiştên ku têkildarî mirovan in, di nava dîrokê de, cih digirin. Dîroka wêjeyê, beşeke ji dîroka giştî ye. Bi pênaseyê ku xweştir, beşeke ji dîroka mirovahiyê ye. Pêşketina hizir, raman

û hestên civakê yên ku bi sedsalan jiyaye, nîşan dide û hemû berhemên hizirîne, lêkolîn dike.

Di navbera mijara dîroka giştî û dîroka wêjeyê de, hin cudahiyên girîng hene:

- 1- Mijara ku dîrok pê têkildar dibe, dema borî ye. Di lêkolînan de, xwe dispêre belgeyên dîrokî, jêma û şûnwarên ku civakên mirovahiyê li paş xwe hiştne. Lê mijara dîroka wêjeyê, mirov û berhemên wê yên hizirî û hestiyarî ne.
- 2- Raboriya ku dîrokzan li ser dixebite, dema wê sergihayî ye û bûye malê dîrokê. Raboriya mijara wêjeyê jî bi berhemên hunerî ve hebûna xwe didomîne.
- 3- Berhemên wêjeyî, ji lêkolîna dîroka giştî re, dibin jêder û çavkanî.
- 4- Dîrokzan neçar e, nêrînên kesan ên ku di berhemên de lêkolîn kirine bide aliyekî, lê dîroka wêjeyê, nêrîna kesan dinirxîne û dixwaze bi rêya berhemên wan, kesên nivîskar bide naskirin.
- 5- Têgeha dîrokzan û dîroka wêjeyê, li hemberî çavkaniyên ku tên lêkolînkirin, cuda ye. Çavkanî, dibe ku ji bo dîrokzan, yekalî hatibe nivîsandin û xapînok be, lê berhemên wêjeyî xwe weke rastiya xwe datînin holê.

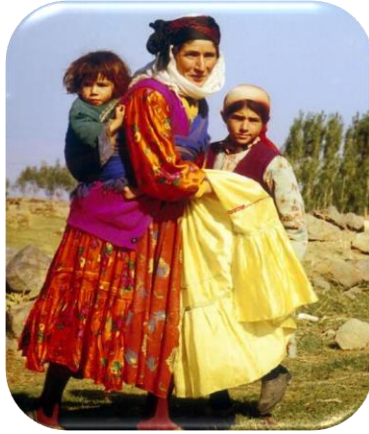
Têkiliya dîroka wêje bi dîroka giştî re bi çî awayî be, bila be, ji ber ku hêmanên zanist û hunerê di nava xwe de dihewînin; dibin sedema berdewamiya vê têkiliyê. Ji ber vê jî wêje, xweşikbûn û rengdayînekê dide dîrokê, dîrok jî mijarekê ku mirov bi aliyê xwe ve bikêşe, dide wêjeyê û bandorê li wan dike.

Lêkolîn:

Têkiliya wêje bi dîrokê re, lêkolîn bike.

Çi têkiliya wêje û ziman bi hev re heye? Binirxîne.

WÊJE Û JIYANA CIVAKÎ

Wêjeya ku ji pêdiviya rastiya dîrokî û civakî derdikeve, wêjeya herî binirx û pêroz e. Wêjeya ku rastiya civakê nede diyarkirin, daxwaz û xwestekên gel nede der , pirsgirêk û nakokiyên ku di hindirê civakê de hene, diyar neke û çarenûsa wê jî daneyne, wê demê tu nirx û wateya wê wêjeyê tune ye. Wêjeya rast, ew wêjeya ku bi rastiya zemîna ku jê derketiye, bûye yek.

Hest û ramanên endamên wê civakê pê hişyar dibin; ji ber gelek sedeman nikarin bînin ziman, wê demê wêje bi hemû rê û rêbazên xwe yên rengereng ve, wan tiştan vedibêje, aşkere dike û çareya wê jî datîne holê. Her wiha dibe zimanê dil û mejiyê wî gelî. Jixwe, hin berhemên wêjeyî jî hene ku ji bo hemû mirovên di hin pirsgirêkan de hevbeş in û bêtir ku li nijad, ol, welat û zimanê wan binêre wan hembêz dike, ev dikeve beşa wêjeya gerdûnî. Di vê xalê de Maksîm Gorkî (Maxim Gorky) dibêje: "Wêje, çavê gerdûnê yê her tiştî dibîne û diçe heta kêrhiya derûniya mirovan e." Lê divê bi behaneyê gerdûnîbûnê, ji rastiya civaka xwe jî dûr nekeve. Ji ber ku pêwîst e wêjevan, bi wêjeya xwe ve ji tevahiya cîhanê re bibe lêgerê çand, huner, ziman, sinc, rewş, daxwaz û rastiya gelê xwe.

Her dem wêje, bi hemû awa û şewazên xwe yên cur bi cur amadekirina zemîna şoreşa hişmendî û civakî çêdike. Şoreşa ku weke veciniqînekê bê amadekarî rabe, hêzên giyanî jê re piştevaniyê nekin, wê demê ew şoreş li ser bingeheke sist û lewaz tê avakirin. Ev şoreş dê tu carî nikarebe xwe bixe nava hindirê mejî û giyanê civakê û kesan. Ev jî tê wateya ku şoreşeke bê wêje û huner, bêgiyan û mirî ye. Di vê xalê de Çernîsevsî (Nîkolay Gavrilovîç) Nikolay Gavrilovich Chernyshevsky wiha dibêje: "Gelê bêwêje, kor û nezan e. Her gel, bi qasî hebûna wêjeya xwe, zana û rewşenbîr e". Ji ber vê yekê, pêwîst e şoreş û raperînên ku pêşvebirina civakan ji xwe re dikin armanc, nîrx û giraniyekê bidin wêjeyê.

Kesê ku dixwaze mejî, hest, pîvan û ramanan di nava gel de biçîne û geş bike, divê serî li hêza wêjeyê bide. Hêzên fermanrewa (emperyalîst), hêza enerjîya mezin a wêjeyê dîtine. Ji ber vê yekê, xwestine wêjeyê ji naveroka wê derxin, ji rastiya wê dûr bikin û di bin navê "huner, ji bo hunerê ye" de, ev kiryarên bînîrx bi pêş xistin. Ev mejiyê hêzên desthilatdar e, naxwazin wêje bi rista hişyarkirina civakê bilîze. Di vê xalê de Dostoyevsky (Dostovîskî) dibêje: "Yek ji erka wêjeyê, şîretkirina mirovahiyê ye." Wêjeya ku ji kûrahiya dil û hindirê gel dernekeve, tu nîrx û wateya wê tune ye. Wêje, ji bo xemilandin û xweşikirina jiyane, risteke herî bedew û diyar dilîze. Wêje, di şoreşa mejî de risteke herî mezin û bibandor dilîze. Di vê xalê de **Ebdullah Ocalan** di pirtûka xwe ya bi navê "**Çawa Bijîn**" de dibêje; "**Huner û wêje, du amûrên ku bêyî wan civak nabe**". Ji ber ku rawestina civakî ya li hemberî xwezayê, mirov nikare tenê bi rêya zanist û ramyariyê rave bike. Li ba mirovan tênekirina giyanî û bi tenê tênkirina daringî, dibe sedem ku mirov li şeweyên tênkirina jiyana giyanî bigere. Wêje dibe sedem ku mirov li hemberî zoriyên jiyane henaseyê bistîne. Wêjeya ku şoreşê di mejî û giyana civakê de diafirîne, jê re dibêjin wêjeya şoreşê. Çawa ku şoreş ji bo hilweşandina

zagonên hişk û avakirina zagonên nû ye, ji erkên wêjeya şoreşê jî hilweşandina mejî û ramanên hişk e, avakirin û pêşvebirina raman û giyana nû ye.

Pirsên Nirxandinê

- 1- Maksîm Gorkî, derbarê wêjeya gerdûnî de çi dibêje?
- 2- Di navbera wêjeya ku xwe dispêre rastiya civakê û ya deshilatdaran de, çi cudahî heye?
- 3- Li gorî te, wêje çawa civakê dixemilîne?
- 4- Erk û rista wêjeyê, lêkolîn bike?

DIBISTANÊN WÊJÊYÎ

ROMANTÎZM (ROMANTICISM)

Tevgereke hunerî û wêjeyî ye. Di dawiya sedsala 18`an û destpêka sedsala 19`an de, li Fransayê derket holê. Ew bi awayekî bilez li hin herêmên Ewrûpayê (Birîtaniya, Almanya û Îspanyayê) belav bû. Wekî reaksiyonekê li dijî şoreşa pîşesaziyê derket. Bandoreke wê ya mezin li ser perwerde, dîrok û zanistên xwezayî (jîngeh) heye. Her wiha bandoreke wê ya mezin û giran li ramyariyê jî heye. Girêdanekê wê ya xurt bi radîkalîzm û lîberalîzmê re heye û bandoreke erênî li hişyarkirina hestê netewî dike.

Romantîzm tekez dike ku hêza hestiyarî, aşopî û hestiyarî jêdera bingehîn a afirîneriya estetîkê ye. Di avakirina hişmendiyê tekane de alîkar bû, da ku hizrê rexneyî bi pêş bikeve. Ji sînoran bêhtir, azadiyê diparêze. Pêşketina wê ya herî pir di serdema Victor Hugo (Vîktor Hogo) de bû. Bandorê li hemû cureyên wêjeyê (helbest, roman, çîrok...) dike. Di romantîzmê de rexne û rexnegirî pir bi pêş dikevin.

❖ Rêgezên romantîzmê:

1. Bingeha romantîzmê li ser hest û aşopan ava dibe.
2. Mijarên xwe ji dîrok, çanda gel û wêjeya hemdem digre.
3. Giyanê mirovan derman dike, ji rewşên belav, bêbawer û tevlihev sûtê werdigire.
4. Ne wekî klasîzmê yekalî ye, tevahî aliyan digire dest.
5. Bûyerên bixwîn û kirêt nîşan dide.
6. Girîngiyê dide bikaranîna jiyana gel û herêmê. Ne kesê bijarte, lê kesên ji rêzê ku di nava civakê de dijîn, hildibijêre.
7. Hunermendên vê herikînê, civakî ne û wekhevîyê diparêzin.

❖ Romantîzm di wêjeya kurdî de:

Di qonaxa yekem de, li ser rêçika bizava ronakger a romantîk, bêtir bi rûyê xwe yê ramyarî û civakî derket pêş û helbestvanên kurd ên mîna Hecî Qadirê Koyî, Evdulrehîmê Hekarî, Pîremêrd û Cegerxwîn wekî têkoşerên ramyarî û civakî hunerên xwe kirin bin rajeya gelê kurd. Ji ber vê yekê helbestvanên kurd ên romantîk, ji du aliyên xwe bi rê ve dibirin:

- Ji aliyekî gelê kurd li dij dijminan han didan û doza dewleta netewa kurd dikirin.

- Ji aliyê din ve jî dijîtiya desthilatdariya pergala kurd ên mîna şêx, beg û axayan dikirin. Wan dixwestin guhertinên bingeîn di nava van pergala de pêk bînin û berê gelê kurd bidin cîhana nûjen.

Di wêjeya kurdî de, yekem helbestvanê romantîk, Hecî Qadirê Koyî ye û piştî wî Cegerxwîn e. Her çî qasî helbestê, rêçika kilasîk be jî lê di naveroka wê de guhertinên giranbuha pêk anîne.

Heta ku li hev neyên qebîleyên kurdan Her wê wiha bimînin xerabemal Hemû cîhan mezin û biçûk Xemiliye bi milkekî wekî bûk <i>Hecî Qadirê Koyî</i>	Ola me xortan mîletperestî Ji me dûr dixî xwarî û sistê <i>Cegerxwîn</i> Keçê rabe serî hilde Di vê çaxê wiha nabî Binêr jin çûne ezmana Heta kengî di xew da bî <i>Cegerxwîn</i>
---	--

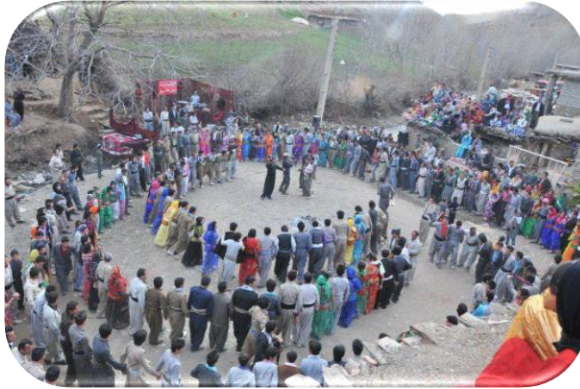
Pirsên Nirxandinê

1. Romantîzmê di nava civaka kurd de, çi guherîn çêkiriye?
2. Di demên berê de, romantîzm di nava kurdan de hebû yan na? Rave bike.
3. Cudahiya ku di navbera romantîzm û kilasîzmê de heye, lêkolîn bike?

Mijar

Mijarekê li ser dengbêjiya di nava kurdan de binivîse û dibistana romantîzmê tê de diyar bike.

WÊJEYA CIVAKÎ

Têkilya di navbera wêje û civakê de, heman têkilya ku di navbera wêjevan û civakê de ye. Wê di nava wêje û civakê de têkeliyeke xurt afirandiye. Bi taybet divê kesê/a wêjevan xwediyê zanebûn û hişyariyê be. Her wiha divê derbarê hemû tiştên ku li derdorê wî çêdibin, agahdar be.

Wêje, hunereke bedew e ku diyardeyekê ji diyardeyên jiyana civakî, diteyisîne. Rêbaza wê ya derbirîna van diyardeyan, "**peyva xweş û xemilandî**" ye. Ev pênasê, rola peyvê û bandora wê ya xurt di derbirîna de, tekez dike. Li dû vê gotina xweş, xurt û bibandor, afrînerê/ê hestiyar ku bandorê li hemû derûniya civakê dike, heye.

Roleke peyvê ya girîng û mezin di avakirina civakan de heye. Bi taybet dema ku ew civak di alozî û tengasiyan re derbas dibe. Wêje, helwesta xwe ji van pîrsgirêkan diyar dike, li beramberî wan radiweste û çareyan pêşinyar dike. Ji ber vê yekê yê ku herî pîr bandorê li civakê dike û pê bandor dibe, "**wêjevan**" e. Ji ber ku hêza wî ya ku girêdanê di navbera dema niha û dema borî de çêdike, heye. Ev jî tê wateya ku wêjevan li gorî girêdana her du deman (borî-niha) kar dike û wêjeya xwe derdixe pêş, da ku bikariba rajeyê ji civakê re bike.

Di roja me ya îro de jî amûrên ragihandinê yên mîna: TV, radyo, internet û hwd, belavbûna çand û wêjeyê hêsan kirine, wêjeya gelan bi hev dane naskirin û têkilî di nava wan de çêkirine. Lê divê em bizanibin ku her gelek, xwediya wêjeyê taybet e. Di vir de, em têdigihêjin ku wêje bi pêşketina civakê re dibe alîkar, ev jî bi rêya xwe, nixê civakî û çandî ji nifşên nû re radigihîne.

Divê em bizanibin ku li gorî dem, cih û alavên wê dema ku civak tê de dijî, wêje tev digere.

Mînak: Di dema ku li odeyan "dengbêjî" li pêş bû, teknolojiya ne li pêş bû, ev dibû sedem ku civak rasterast bi wêjeya xwe ve têkildar be. Ev jî li gorî mercên wê demê bû. Lê di dema niha de em dibînin ku çawa teknoloji li pêş ket, alav, dem û cih jî hatin guhertin. Ji ber ku her kes bi teknolojiyê re mijûl bû û tu girîngiya odeyan nema. Di encama vê de civak ji hev û du belav bû. Di vir de jî rola wêjeyê, ew e ku li çareyan bigere.

Wêje, hunereke xwediya nêzîkatiyên civakî ye û ji her cureyê ramanan ku di civakê de cih girtine, ji hizir û tevgerên mîna bawerî, tore, zagon, huner û hwd, re vekirî ye. Di navbera saziyên gel û yên ku wêjeyê lêkolîn dikin de, girêdaneke xurt heye.

Li gorî vê pênasîyê, wêje jiyana rave dike. Dîroka wêjeyê jî di heman demê de pêşketina wê ya di dîrokê de lêkolîn dike û derdixe holê. Di wateyê din de jî zanista civakî, ango jiyana mirovan lêkolîn dike. Bi vî awayî, dîroka wêjeyê; hemû amûrên jiyana civakî di hindirê xwe de digire. Ji aliyê din ve jî ramanên civakê tîmar dike û dîroka tevgera gel zindî dike. Dixwaze civakê bi zanistî rave bike. Ev rewş, diyar dike ku wêje, dîrok û zanist her tim bi hev re meşiyane.

Pirsên Nirxandinê

1. Di nava civakê de, wêje bi çi rengî li pêş dikeve?
2. Çawa wêjeya kurdî ji wêjeyên din bandor bûye?
3. Teknolojiyê çi bandor li wêje û civaka kurd kiriye? Rave bike.

Lêkolîn

Li ser dengbêjiyê lêkolîn bike û çi bandora dengbêjan li ser civakê heye? Cudahiya di navbera dengbêjiya kevin û ya nû de diyar bike.

SÛDWERGIRTINA JI WÊJEYA CIVAKÎ

Wêje, ji bo kesên ku bixwazin xwe nas bikin, reftarên xwe biguherin û ji derfetan sûdê werbigirin, çavkaniya rêberiyê ye. Wêje, weke rêbereke çavkaniyê, dikare ji wan re rajeyê bike. Wêje, girîngiyê dide afirîneriya bandorker. Zarok di xwendin û qadên hunerên dramatîk de, çi qas dewlemendiyê bi dest bixin, ew qas jî dikarin di qadên jiyana afirîner de jî serkeftî bin.

Dema ku mirov karibe bi awayekî zanistî nêzîkî gel û çanda wî bibe, wê demê ew ê karibe ji huner û wêjeya wî, gencîneyeke bêdawî pêk bîne. Rewşenbîrên civakekê, ji çanda gelê xwe sûdê werdigirin û berheman li gorî pêwîstî û vîna xwe derdixin holê.

Jixwe pêwîst e çanda rewşenbîran û ya gel bi hev re bibin yek. Ev mijar, pêwîst e ne tenê bi rêbazên wêjeyî û folklorî ve bîn lêkolînkirin. Wêjeya civakê, giyanê civakê ye. Ger em bixwazin, wêjeya demên borî têbigihêjin û dîroka wê binivîsin, pêwîst e jiyana civakî ya wê demê, nêrîn û helwestên cur bi cur ên çêbûne, nas bikin. Govendeke gel, dikare bibe mijara berhemeke wêjeyî. Zanînên nivîskar ên li ser bawerî û jiyana civakên cur bi cur hebin û karibin ji wan sûdê werbigirin, divê ji bo vê yekê, bermayên wêjeyî yên di warê zanista civakî û gel de bîn lêkolînkirin.

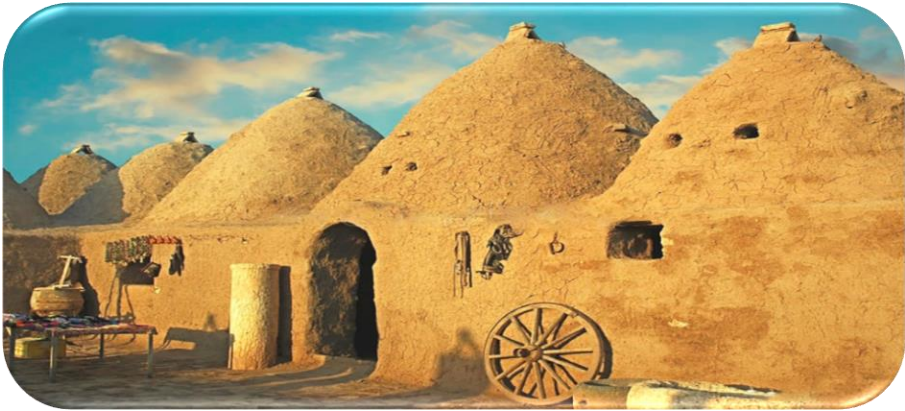
Gelek sûdên xwendina wêjeyê hene, çi civakê be û çi cîhanê be yan jî wêjeyeke netewî be. Hin ji wan jî ev in:

1. Wêje girîngiya xwe ji pesindayîna jiyana rasteqînê digire, ev jî di rêya pêşkêşkirina nimûneyên li ser awayê hizirandinê ye.
2. Çêjêke kor ji kesê/a xwendevan re pêşkêş dike, da ku wî/ê di aliyê zanistî, razberî û şênberî de, têr bike.
3. Wêje, me li bûyerên dîrokî, destan, efsane, çîrok, roman û hwd, vedigerîne û serboriyên wê demê bi me dide nasîn.
4. Berhemên kilasîk û nûjen dide naskirin û hevrû dike.
5. Berhemên dîrokî yên ku wêjeya civakan bi civakên din dide nasîn, diyar dike û wan lêkolîn dike.
Mînak: Berhemên Zerdeşt, Ehmedê Xanî...
6. Civaka ku wêjeya xwe ji çand û sincê xwe girtibe, bi tu awayî wêjeya sexte napejirîne.
7. Dema ku mirov berhemekê dixwîne, serboriyên jiyane di rêya kesê/a wêjevan re nas dike û ev jî derfetê dide mirov da ku jiyane di gelek aliyan de nas bike.
8. Pirtûkên wêjeyî, dihêlin ku mirov derveyî ramanên xwe bihizire û dihêlin ku bi civakên din hestiyar bibe. Mirov fêrî gelek tiştan dike ku bi heyîna wan nizanê bû.
9. Berhemên wêjeyî yên giranbûha derfetê didin mirov da ku karibe ramanên di wêjeya aşopî de tên gotin, binirxîne.

Pirsên Nirxandinê

1. Rola rewşenbîran di civakê de çi ye?
2. Civaka ku dîroka xwe lêkolîn neke wê çawa wêjeya xwe nas bike?
3. Civaka ku wêjeya xwe neparêze, tu çawa wê civakê dinirxînî? Bi awayekî berfireh şîrove bike.

CUREYÊN ÇÎROKÊN KURDÎ

Wekî tê zanîn, kurd xwedîwêjeyeke devokî ya dewlemend in. Kurd bi dewlemendiya xwe ya çandî tên nasîn. Mixabin piraniya çanda kurdan ji aliyê gelên din ve tê talankirin û bikaranîn. Her wekî çîrokên kurdan jî heta Ewrûpayê belav bûne. Di van salên dawî de, berhevkirina çanda gelêrî ya kurdan hinekî bi pêş ketiye.

Hin çîrokên kurdan li ser bûyer û kesayetên beriya hezarên salan, diaxivin. Piştî belavbûna ola islamê li Kurdistanê di çîrokên kurdan de hin guhertinên cuda çêbûn; navên gelek lehengan hatiye guhertin.

Mînak: "Mîrza" bûye "Mîrza Mihemed".

Keçelokê Pîrê; lehengekî çîrokên kurdan e, lê mixabin tirkan bi navê "**Keloglan**" xwedî lê derketine û piraniya çîrokên kurdî wergerandine zimanê tirkî.

Cureyên çîrokê li gorî naveroka wê:

1. Çîroka kevneşopî (kevinar):

Ev çîrok, malê gel e û tê de gelek aşopî û sawîr hene. Bi van çîrokan, civatan li ber agir, şevên zivistanê yên dirêj, derbas dikirin. Di van çîrokan de dabaşa afirîndeyên aşopî yên mîna: Dêwê Heftserî, Teyra Sîmir, Pîra Mirovwxwer, Kalê Sêriyanê û

hwd, tê kirin. Mirovên wê demê bi vê cureya çîrokan, valahiyên zanistî yên di mejiyê xwe de, bi aşopî û sawîran dadigirtin, an jî weke pêdivîyeke hizirî didîtin. Armanca wan, derbaskirina şevbêrkan bû, ji wateyên di çîrokê de sûdê bigirin û pendan ji wan derxin.

2. **Efsane:** Çîrokeke ku li ser karîsetekê, bûyerekê, yan jî serpehatiyekê hatiye gotin. Berhemên wêjeya gelêrî ya gel e. Nifşek, radigihîne nifşekî din û bi awayekî devokî belav dibe. Li ser van her du hêmanan tê avakirin; awarte û pîrozî ye. Tişta ku di efsaneyan de tê dabaşkirin, bê pîvan be jî taybetiyeke wê ya bawerkirinê heye. Sê bingeheên efsaneyê hene: ol, aşopî û dîrok e. Lehengên efsaneyê, xwedîcihekî taybet in û di bîr û baweriyên gel de jî xwediyê cihekî pîroz in. Her wiha, efsane, di wêjeya kurdî de xwedîya payeyeke bilind e. Di efsaneyê de, cih û dîrok, ne diyar in.
 3. **Destan:** Çîrokên dirêj û hûnandî ne. Bêjerê wê yê destpêkê, ne diyar e û malê gel e. Bi awayekî devokî, ji nifşekî derbasî nifşekî din bûye û piştî derbasî nivîsînê bûye. Lehengên wê, xwediyê taybetiyên awarte ne. Dîroka ku di bûyera destanê de tê vegotin, nediyar e.
 4. **Çîroka vacî (nêzîkî rastiyê):** Ev jî, malê gel e û nivîskar, an jî bêjerê wê yê destpêkê, nediyar e. Bûyera wê nêzîkî rastiyê ye û jê tê bawerkirin, lê ne girîng e ku bi rastî jî çêbûbe. Armanca wê, perwerdekirin , gihandina şîret û pendan e.
 5. **Çîroka lawiran (fabil):** Ev jî malê gel e û nivîskar an jî bêjerê wê yê destpêkê, nediyar e. Her wiha lehengên wê lawir in, mijarên wê rexneyî ne û xwedîwateyeke kûr in.
- Mînak:** Kêzaxatûn, Kêzik û Morî...
6. **Çîroka olî:** Çîrokên ku di pirtûkên pîroz ên asîmanî de dabaşa wan hatiye kirin. Em jî weke derhozeyekê (mucîzeyekê) dipejirînin.

Mînak: Çîroka Hz.Yûsiv, Hz. Mûsa...

7. **Çîroka aşopî ya kin:** Ev çîrok, piştî hatina olan çêbûye, berhemeke hizirî ya civakî û xwedînirxekî olî ye. Mijarên wê, li derdora rêgezên olî digerin. Ji çîroka kevin a aşopî, kintir e. Hêjayî gotinê ye ku wêjeya kurdî di vê mijarê de xwediya taybetiyekê ye û gelekî dewlemend e.

Mînak: Çîroka Xiltê Kor ê ku mirov bû û ji ber çavtengiya wî, xweda lê girt; ew tewan kir û veguherand lawirekî.

8. **Çîroka nûjen:** Karekî wêjeyî ye, ji aliyê nivîskarekî ve hatiye nivîsandin. Bûyereke jiyanî û berbiçav digire dest, bi kûrahî û ji hemû aliyan ve wê rave dike, da ku bi girêdana dem û cihê wê û rêzkirineke ramanî ve nirxekî mirovahî bide wê. Nakokiyên heyberî û derûnî, dijarî û aloziyên tê de diyar dike. Divê wê bi awayekî balkêş, bi aranceke diyar, bighê encamekê. Dibe ku lehengên wê, ji aşopên nivîskar bin.

Mînak: Çîroka Reşoyê Darî ya Cegerxwîn ...

9. **Roman:** Weke çîroka nûjen e, lê dirêj e. Jiyana lehengên xwe yên pir û bûyerên bi hev ve girêdayî, vedibêje.

Mînak: Şivanê Kurd ya Erebê Şemo

10. **Çîroka kin:** Bi zimanekî wêjeyî yê herî xweş bûyerekê vedibêje. Carinan, bi tenê kêliyeke hestî û bi peyvên hindik wateyekê derdibire. Çîroka kin, gotinên wê hevgirtî ne û wateyên wê hembêzdar in. Zêde guh nade xemilandina peyvan. Ev şêweyê çîrokê, ji Rojavayê derbasî Rojhilatê bûye.

Mînak: Mar û Bexçevan ...

11.Çîroka zarokan: Ev cureya çîrokê, ji bo zarokan tê nivîsandin, a herî baş ku ji rewş û jîngeheke nêzî wî be. Ji ber ku zarok, ji guhdarkirinê zû diweste û bala wî ji ser diçe, pêwîst e ku ew bi zimanekî hêsan, xwerû û bi kurtasî bûyeran vebêje. Armanca wê, di hiş û bîra zarokan de çandina nirx û sincên civakî ne. Girîngtirîn hêmanên vê çîrokê, lehengên wê ne. Ji ber ku zarok, ji lasayîkirina lehengê çîrokê hez dikin. Ji mercên lehengê çîrokê, xwedîpesnên pir û cuda bin, lê divê ew leheng ne bêhempa be û ne pêwîst e ku ew mirov, an jî lawir be. Ev çîrok, di çarçoveya armancekî tenê de tê gotin.

Mînak: Şengê û Pengê ...

12.Çîroka pêkenok: Ev cureya çîrokê, têkiliyê bi mejî re çêdike. Çêkirina dijberî û dûrketinê ji ya naskirî ye. Çîroka pêkenok, jihevketina têkiliyên vacî ya di navbera tiştan de ye. Ew berovajî çîroka jandarî (trajedî) ya xemgîn e ku li ser têlên hestiyarî û bêzariyê dilîze. Çîroka pêkenok, dihêle xwendevare wê, piştî kenîn û girnîjînê, kesereke kûr bikişîne. Rexneyê li mijarên taybet û giştî yên civakî, ramyarî û aboriyî dike.

Mînak: Ka em bavên ber aqilan.

13.Serpêhatî: Tişta ku di jiyânê de bi mirov re çêbûye û dixwaze li gorî rastiya wê, bi nifşê piştî xwe re parve bike. Nav û bûyera wê, rasteqîn in. Ji bo belgekirinê hatiye nivîsandin û bûye çavkaniyek ji bo dîroka mirovahiyê.

14.Jîname: Nivîsandina hemû berhem û dîroka jiyana kesekî ye. Bi armanca diyarkirina rist û xebata wî/ê ya bibandor a di civaka wî/ê de ye.

15.Bîranîn: Tomarkirina jiyana kesayetê navdar û têkoşer e ku ji aliyê kesekê ve hatiye nivîsandin. Bi şêweyekî hêsan û gotinên zelal, balê dikişîne ser bûyer û serpêhatiya jiyana xwe.

Pirsên Nirxandinê

1. Gelê kurd, di rêya çîrokan de, jiyana civakî çawa rave dikir?
2. Çi sedem bû ku netewên derdorê, çîrokên kurdî wergerînin zimanê xwe?
3. Bi awayekî kurt jînenameya xwe binivîse?

Lêkolîn

Çîroka kurdî di dema niha de, tu çawa dibînî? Binirxîne.

BEŞA DUYEM

- ❖ Wêjeya kurdî di sedsala 16 û 17'an de
- ❖ Melayê Cizîrî
- ❖ Feqiyê Teyran
- ❖ Melayê Bateyî
- ❖ Bekir Begê Erzî
- ❖ Ehmedê Xanî
- ❖ Miradxanê Bazîdî
- ❖ Şerefxanê Bedlîsî
- ❖ Selîm Silêman
- ❖ Şêx Nûredînê Birîfkanî
- ❖ Pertew begê Hekarî
- ❖ Siyapûş

WÊJEYA KURDÎ DI SEDSALA 16 Û 17`AN DE

Bêguman, bi domana dîrokê, erdnîgariya Kurdistanê, dwelemendiya axa wê û cihê wê yê stratejîk, roleke pir girîng di vekirina çavên dagirkeran de lîstiyê. Da ku ev ax bê parastin gelê kurd gelek derbên mezin xwar. Ev jî li van sedemên ku li jor bi me re derbas bûn, vedigere. Jixwe her welatekî dixwest ku vê axa dewlemend dagir bike, ji ber vê yekê du imperatoriyan mezin ên dagirker û desthilatdar (Osmanî û Sefewî) Kurdistan jî di navbera van her du imperatoriyan de bû. Pirê caran jî ev ax bûye meydana şerê di navbera van her du imperatoriyan de. Piştî ku Kurdistan ji aliyê osmanî û sefewiyan ve dibe du parçe û şer zêde dibe, ev rewş bala Ehmedê Xanî (1651-1707) dikêşe û li ser wiha dibêje:

**"Ev rom û ecem bi wan hesar in
Kurmancî hemî li çar kenar in**

**Her du terefan qebîlê kurmanc
Bo tîrê qeza kirine armanc"**

Dagirkeran çiqasî hewl dane ku vê axê dagir bikin, lê her tim bi binkeftinan re rû bi rû diman. Ev jî li du sedemên bingehîn vedigere:

1. Xwezaya Kurdistanê; çiya, çem û rûbarên wê yên teng ên di nava çiyayan de ne, hilawestina bi wan ve pir zor û zehmet bû. Vê xwezayê rewşa kurdan ya parastinê pir hêsan kiribûn.
2. Girêdana gelê kurd bi serxwebûn û hezkirina wî ji azadiyê re.

Osmaniyan, di bin navê islamê de ramyariyên mandelekirin û pişaftinê bi kar tanîn. Di wê demê de wêjeya kurdî, derbasî qonaxeke nû bûbû. Weke me beriya niha jî diyar kiribû, bi hatina islamê re hem xwendina olî pirtir bû, hem jî wêje û zimanê kurdî ketin ber pêlên pişaftinê. Ji bilî hin kesên diyar, wêjevanên ku bi zimanê erebî xwendine, xwe radestî wê çand û wêjeyê kiribûn. Di nava vê aloziyê de jî ji aliyê dîrok û zanistî ve hin gav dihatin avêtin. Ev gavavêtinên binirx, berhemên xwe di sedsalên **16** û **17** an de, bi awayekî diyar, tînin holê. Di van sedsalan de hestên netewî di nava raman, helbest û stranên wêjevanên kurd de hatin diyarkirin. Ji wê dîrokê û vir de her çiqas bandora wêjeya erebî di nava wêjeya kurdî de diyarker be jî lê her ku diçû hestên netewî di nava rewşenbîr û gelê kurd de, bi pêş diketin. Bêguman, vê pêşketinê, bandoreke erênî ji aliyê netewî, aborî û civakî ve jî çêdikir.

Van hestên netewî, bi Feqiyê Teyran û Melayê Cizîrî ve dest pê kir û heta dema Ehmedê Xanî, gihaşt lûtkeya xwe ya herî bilind. Jixwe, hizirê netewî û wêjeya ramyarî, ji Ehmedê Xanî dest pê kiriye. Ev haydarî û bîreweriya netewî, destpêkê bi awayekî aşkere li cem Xanî peyda bûye.

Di dawiyê de mirov dikare bibêje ku Kurdistan di nava gelek şer, komkujî û talankirinan de derbas bûye; bi taybet di nava şerê osmanî û sefewiyan de.

Pirsên Nirxandinê

1. Bingeha hestên netewî, di destpêkê de li kîjan herêmên Kurdistanê hatiye dîtin?
2. Wêjeya ramyarî li cem kîjan wêjevanî, dest pê kiriye. Lêkolîn bike û mînakên jî bîne ziman?
3. Jiyana helbestvanekî ku yê wê serdemê ye, lêkolîn bike.
 - a. Berhemên wî/ê çi ne?
 - b. Ev helbestvanê/a ku tu li ser lêkolîn dikî, bi kîjan wêjeyê bandor bûye?

MELAYÊ CIZÎRÎ

Di dîroka kurdan de yek ji girîngtirîn kes ê wêjevan "**Melayê Cizîrî**" ye. Mela hem bi helbestên xwe hem jî bi raman û baweriyên xwe di dilê kurdan de xwediyê cihekî taybet e. Navê wî yê rastîn Şêx Ehmedê Bextikî ye. Di helbestên xwe de bi piranî du nasnav bi kar aniye, "**Mela û Nîşanî**". Li Cizîrê di sala 1570'yî de hatiye dinyayê û di sala 1640'î de koça dawî kiriye.

Di warê jidayikbûna wî de dîrokeke misoger nîne; hinek çavkanî sala 1567'an, hinek ya 1570'yî, hinek jî ya 1589'an jidayikbûna wî nîşan didin. Lê mirov dikare sala 1570'yî wek sala jidayikbûna Mela bibîne.

Mela di Dibistana Sor de, li cem bavê xwe (Mele Muhemed) dest bi xwendina xwe ya seretayî kiriye. Di Cizîra Botan de Dibistana Sor dibistaneke fermî ya navdar e ku gelek zaniyaran lê xwendine. Piştî ji bo berdeyamkirina xwendina xwe çûye Amedê, gundê "Setrabasê". Wekî din jî li Hekarî, Amediyê, Iraq û Misrê jî xwendiyê. Piştî xwendina xwe diçe Heskîfê û li wir li ba Mîrê Heskîfê "**Melik Kamil**" dimîne. Ew dibe evîndarê keça mîr a ku bi navê "**Selma**" tê nasîn. Ji ber vê eşq û evîna xwe ya mecazî di sih saliya xwe de dest bi helbestan dîke û ne tenê di nava kurdan de, li cîhanê dibe helbestvanekî bijare. Bi rastî jî Mela di helbestvaniya xwe de ji **Mewlana Camî** û **Şîrazî** û **Goethe (gotê)** ne kêmtir e. Ta ku vê yekê ew bi xwe jî di helbesta xwe ya li jêr de, wiha diyar dîke:

Ger luluê mensûr ji nezmê tu dixwazî
Wer şî'irê Melê bîn, te bi Şîrazî çî hacet.

Felsefeya Mela: Fîlozofê Yûnanistanê **Thales (Talis)**, hêmana bingehîn weke avê girtiye dest, **Anaximenes** wek hewayê girtiye dest, **Herakleitos (Hêraklîtos)** weke agir girtiye dest, **Empedokles (Epîdokles)** çar hêmanan tîne ba hev û wan weke **av, ax, agir û hewayê** digire dest xwe. Lê **Melayê Cizîrî** li van hêmanan yeke din jî zêde dike û dibêje “**evîn**” jî yek ji hêmanên bingehîn e. Gava ev çar hêman mirovan berdin jî evîn mirovan bernade û her û her bi wan re dimîne.

“Li gorî Melayê Cizîrî, di nava olan de cudahî tune; hemû yek in. Lewra hemû ji rehekê tîn û dîsa diçin cihekî; ew cih jî hizûra Xwedê ye.

Mirov dikare bibêje Mela hem bi helbestvaniya xwe, hem jî bi bîr û ramanên xwe, digel ew qas salên borî hîn jî wekî şebçiraxekê di dilê Kurdistanê de pêxistî ye. Şewqa welatperwerî û dildariya wî hîn jî rêya kurdan ronî dike.

Jixwe wekî em dizanin ku Mela û Feqiyê Teyran hemdemê hev in û gelek gotûbêj di nav wan de çêbûne û helbest jî bi hev re gotine. Em dikarin di van malikên li jêr de bibînin:

Feqî:

**Gul im ji destê xaran biesmê Muhemed nav im
Bilbil im di gulzaran ji işqê lew zirbav im
Di remza muhrîdaran tu roj î ez hetav im**

Mela:

**Dûr im ji gulê bixunav e lew zer şibhetê bih im
Sosina ereq ji tilavê di firqetê di birjih im
Li bal xweda dilave tu hetavî ez sih im**

Feqî:

**Birandarê işqê me dûr im ji siha bihan
Dizanin medahê kê me d' hezar û yek û sihan
Senaxwanê Melê me li hemû Erd û Cihan**

Mele:

**Hindî ku digazehim dikêşim sebr û xîrê
Şubhetê çeng û jih im hilak in j' derba tîrê
Senaxwanê Feqeh im îroke di Cizîrê**

Ev yek, ji me re tekez dike ku heta sala **1621`ê** her du jî dijiyan.

Tê gotin jî ku mîrê Heskîfê fermana ku Melayê Cizîrî neyê Heskîfê an jî di sînore wê re derbas nebe, daye. Em helbesta li jêr bixwînin ku êşa dûriyê ya ku wî dikişand, tê de diyar dibe:

Xema işqê

**Xema işqê perêhtim ez
Hebîba xemrevîn kanê
Seraser têk behîtim ez
Ji derdê ferq û hicranê
Firaqa dilbera rind e
Behîtim her wekî find e
Musulmanek di rê min de
Xeber bit ba li sultanê
Xeber bit bal şeker xayê
Şepal û xop û zîbayê
Ku mêr e belkê bîrê nayê
Esîrek wî di zindanê**

**Esîr im lerze û tavê
Mi taqet vê ne perwavê
Di hebsa wê qe min navê
Bikim feryad û fixanê
Mi navêt ez bi firyad kim
Li zulma dilberê dad kim
Şehîdê şubhê Ferhat kim
Bidim rohî ji kovanê**

Melayê Cizîrî bar kir û dîwaneke binirx a bi navê "Eleqê Elcewherî" li pey xwe hişt, tevî ku gelek helbestên wî wînda bûn û ta roja me ya îro nehatine dîtin.

Piresên Nirxandinê

1. Melayê Cizîrî, çawa nerîna xwe di derbarê evîne de daye, binirxîn?
2. Tu çi agahiyên li ser dibistana Sor dizanî û çima gelgk wêjevanan lê xwendîye?
3. Gotûbêja ku di navbera Mela û Feqî de çêbûye, li gorî helbestê şîrove bike?

FEQIYÊ TEYRAN

Wêjevanê kul û derdan, evîndar û dildarê navdar Feqiyê Teyran, yek ji klasîkên wêjeya kurdî yên hêja ye. Ew bi navê Feqiyê Teyran tê nasîn. Bi awayekî diyar tê zanîn ku Feqiyê Teyran nasnavê wî ye. Ji bilî Feqiyê Teyran, nasnavên din jî bi kar anîne. Mînak: Mîm û Hê, Mîr Mihê û Miksî.

Ji bo naskirina wî ya bi navê Feqiyê Teyran, du nêrîn hene, ew jî ev in:

1. Hin dibêjin wî bi zimanê balindeyan (teyrikan) dizanî
2. Hin jî dibêjin, ji ber ku ew bilez dimeşiya.

Feqî, di destana xwe ya Şêxê Senanî de wiha dibêje;

**Lew Mîm û Hê suht işqê
Di dih sed û sala sihê
Muksî ji wê mey mestehê
Tehwîl dikit hîkayetê**

**Muksî ji işqê suhtiye
Ev qewl bi şêx ve nuhtiye
Halê xwe tê de gohtiye
Ji xeyn û lamê hicretê**

Navê wî yê resen, Mihemed e. Di helbestên xwe de jî navê xwe yê resen Mihemed û nasnavên xwe jî carinan bi kar aniyê.

Ev mînaka helbesta wî ye;

**Gul im ji destê xaran bi ismê Muhemed nav im
Bilbil im di gulzaran ji işqê lew zirbav im
Di remza muhridaran tu rojî ez hetav im**

Ew di sala **1549**'an de li gundê Warezorê yê navçeya Miksê, ji dayîk bûye. Lê li gorî helbestên wî jî em têdigihêjin ku Feqiyê Teyran kengî jiyaye û dîroka berhem û jiyana xwe di helbestên xwe de anîne ziman.

Li gorî belgeyên ku di destê me de hene, em gihaştine wê baweriyê ku Feqiyê Teyran di navbera salên (**1549-1631**) de jiyaye. Lê divê neyê jibîrkin ku Feqiyê Teyran, hemdemê Melayê Cizîrî ye. Ji ber ku di dîwana Melayê Cizîrî de helbestên di navbera Feqiyê Teyran û Melayê Cizîrî de hene.

Feqî:

**Birîndarê işqê me dûr im ji siha bihan
Dizanin medahê kê me di hezar û yek û sihan
Senaxwanê Melê me li hemû erd û cihan**

Mele:

**Hindî ku digazehim dikêşim sebr û xîrê
Şubhetê çeng û jih im helak in ji derba tîrê
Senaxwanê Feqeh im îroke di cizîrê**

Feqiyê Teyran, di sala **1631**ê de li gundê Şandîsê jiyana xwe ji dest daye û li heman gundî hatiye veşartin. Gora wî, li devera Nemiran, ji aliyê gel ve weke serdangeheke pîroz tê dîtin.

Gelek berhemên navdar ên Feqiyê Teyran hene, ew jî ev in:

- 1. Dîwana helbestan**
- 2. Destana Zembîlfiroş**
- 3. Destana Bersîsê Abid**
- 4. Destana Şêxê Senanî**
- 5. Destana Xanê Dimdim**
- 6. Destana Qewlên Hespê Reş**

Destana Şêxê Senanî, ji **362** malikên çarîne pêk tê. Şêxê Senanî, girîngtirîn berhema Feqiyê Teyran a ku naveroka wê li ser bawerî û evîna resen e. Feqiyê Teyran, mirovekî pir pak bû; xwestiye cihê ku ew lê bijî tu bêmafî lê çênebin, ji ber vê yekê, her tim geriyaye ku cihekî herî baş û paqij bibîne û lê bijî. Feqiyê Teyran, helbestvanekî gelêrî ye. Helbestên xwe ne bi zimanê koşk û qesran nivîsandine, wî bi ziman û wêjeya gel helbest nivîsandine. Dema ku helbestên wî tînin xwendin, gel bi hêsanî têdigihêje. Ji bilî vê jî divê em bizanin ku Feqiyê Teyran bi rêbazekî felsefîk di dema xwe de helbest nivîsîne. Mînakê vê yekê jî helbesta wî ya bi navê "Ey av û av" ku ew gotûbêja xwe ya bi avê re diyar dike.

Helbesta Ey av û av:

Ey av û av, ey av û av
Ma tu bi îşq û muhbetê
Mewc û pêlan tavê belav
Bê sekan û bê rahetê

Bê dev û qîl û pal bibêj
Hêdî bi lefzê hal bibêj
Ber “Mîm û Hê û Dal” bibêj
Şerh û beyana kaxetê

Ew reng dibêt ava zelal
Buhrîn li min çend mah û sal
Qet kes nekir ev reng sual
Heta giham vê saetê

Keç bûn di kenza qîdemî
Baxwoy ji îşqa Ademî
Anîne karê alemî
Zahir kirin l'vê suretê

WATEYÊN PEYVAN

Suht: Şewat

Muks: Miks, Navê bajarê ku wî lê xwendiyê.

Tehwîl: Guhartin

Qewl: Gotin

Lamê hicretê: Koça dawî ya mirov

Bih: Dareke êmîş û mêweyan e

Medah: Pesindar

Senaxwan: Diyarkirina pesnê mirovekî.

Digazehim: Gazîkirin

Şubhetê: weke, mîna

Çeng: Amûreke muzîkê ye.

Jih: Têla amûrên muzîkê ye.

Şerh: Şîrovekirin

Beyan: Daxuyanî

Kenza qidemî: Gencîneya kevnar

Baxwoy: Xweda

Pirsên Nirxandinê:

1. Feqiyê Teyran li çend dibistanan xwendiyê? Wan diyar bike.
2. Çima gel ji Feqiyê Teyran hez dikir û helbestên wî zû bi zû ezber dikirin?
3. Di nêrîna te de Destana Keleha Dimdimê, çi ji me re diyar dike?
 - a. Dîroka wê lêkolîn bike.
 - b. Pêşengên berxwedana wê, kî bûn?
 - c. Parçeyekî ji Destana Keleha Dimdimê bi hevalên xwe re parve bikin û rave bikin.

AGAHIYÊN WÊJEYÎ

RÊZBEND

Ji wekheviya dengên ku li dawiya rêzikên helbestan tên re, **rêzbend** tê gotin. Rêzbend, herî kêr wekheviya du rêzbendên deng û nivîsîna wan wekhev, lê wateya wan cuda, yan jî wekheviya dengên li dawiya rêzikan re rêzbend tê gotin.

Rêzbend, li gorî ahenga deng; di navbera xwe de dibe pênc beş:

- A. Rêzbenda dewlemend**
- B. Rêzbenda tam**
- C. Rêzbenda hevdeng**
- D. Rêzbenda tac**
- E. Rêzbenda lawaz**

Feqiyê Teyran, di helbestên xwe de hemû cureyên rêzbendê bi kar anîye. Dema ku em temaşeyî malika destpêkê ya helbesta li jêr dikin, dibînin ku rêzbenda dewlemend bi kar anîye.

Mînak:

**Ey av û av, ey av û av
Ma tu bi 'îşq û muhbetê
Mewc û pêlan tavê belav
Bê sekan û bê rahetê**

Lê dema ku em temaşeyî malika çarem dikin, dibînin ku bi rêzbenda tam nivîsandiye.

Mînak:

**Ji kê re dikî zikrê bi hal
Qet guşguşê nakî betal
Teşbîhê min reht û emal
Qet şev û rojan xew netê**

A. Rêzbenda Dewlemend

Ji wekheviya sê dangan û zêdetir a li dawiya rêzikên helbestê re "**rêzbenda dewlemend**" tê gotin.

Ev wekhevî, divê herî kêr di du rêzikan de hebin. Dema ku em temaşeyî malika li jêr dikin, dibînin ku li dawiya her du rêzikên destpêkê, paşînk heye û beriya paşînkê, rêzbenda dewlemend tê dîtin.

Mînak:

Xweş xeramê ez xulamê → paşînk
→ rêzbenda dewlemend

Nazikê şîrîn kelamê → paşînk
→ rêzbenda dewlemend

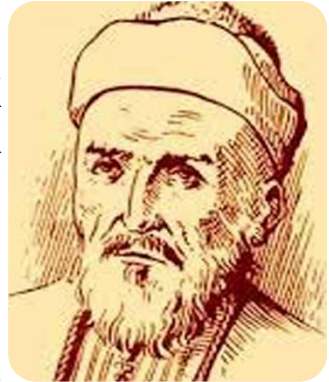
Tûtiya eywan meqamê

Dil ji min bir dil ji min.

(Cizîrî)

MELAYÊ BATEYÎ

Melayê Bateyî di sala 1417'an de li gundê Batê yê girêdayî Hekariyê, ji dayîk bûye û di sala 1491'ê de li heman gundî çûye ser dilovaniya xwe. Du berhemên wî yên herî navdar hene, ew jî ev in:

1. Mewlûda bi zimanê kurdî
2. Dîwana helbestan

Tê gotin ku berhema wî ya herî navdar, Mewlûd e. Mewlûd, destaneke ku jînameya *Hz. Muhemed* vedibêje. Di baweriya bawermendên kurd de, weke destaneke pîroz tê pejirandin.

Beşek ji Mewlûda Melayê Bateyî:

**Hemdê bêhed bo Xwedayê alemîn
Ew xwedayê daye me dînê mubîn**

**Em kirin umeta xeyrûl beşer
Tabî'ê wî miqtedayê namewer**

**Ew xwedayê malikê milkê ezîm
Daye me mîrasê qurana kerîm**

**Dînê me kir kamil û nîmet tamam
Yanî da me Ehmed û Daruselam**

**Ew Xwedayê bênezîr û Zulcelal
Bêheval û bêmişal û bêzewal**

**Bo cemi'ê muslimîn û salîhe
Bo feqîrê Bateyî el-fatîhe**

Navê wî yê resen Huseyn e, lê gelek caran bi nasnavê Ehmed jî dihate nasîn. Ji êla Ertoşiyana e. Di dibistana Miksê de li ber destê Mîr Hesenê Welî xwendiyê. Ji ber Melayê Bateyî û mîrê Miksê hem bi hev re xwendibûn û hem jî hevalên hev bûn, her sal berî demsala zivistanê, Mela bi rê diket û berê xwe dida Miksê û li wir bi helbestên xwe yê xweş, dîwana wî digerand. Her sal dema ku diçû Miksê gel hevalê xwe, ji **10** rojan heta mehekê li wir dima û paşê vedigeriya gundê xwe. Dema Mela vedigere malê helbestekê dinivîse, lê di rê de berf dibare û gelkî bilind dibe, Mela jî li wir di bin berfê de dimîne û jiyana xwe ji dest dide. Heta demsala buharê ku berf tê helîn, termê wî tê dîtin û helbesteke bi navê "**Ji Çireya Paşî û Pê da**" di bêrîka wî de tê dîtin.

Ji çireya paşî û pê da

Ji çireya paşê û pê da

Melayê Bateyî kanê?

Sefer kêşa bi Muksê da

Li ser wextê zivistanê

Zivistanê li vê yolê

Li vê beriyê li vê çolê

Gerovê girtî Daholê

Mijê havête zozanê

Gerovê girtî nesrîna

Cemed şîn bû li solîna

Girya me tê j' bo Asmîna

Perîşan im ji talanê

Her wiha di helbesteke xwe de biyanbûna xwe û azarên
xwe dide diyarkirin û tê de lavayan ji Xweda dike:

YA îlahî ez xerîb im

**Ya îlahî ez xerîb im
Daîma her dilkebîb im
Bê hebîb û bê tebîb im
Mam di nav qewmê xerîb**

**Mutrikêl bab û bira me
Sotiyê şem' û çira me
Kuştîyê dest dilbera me
Mam di nav qewmê xwerîb**

**Kuştîyê tîra xedar im
Kes nenas im her dizar im
Ez feqîr im birîndar im
Mam di nav qewmê xerîb**

**Raziyê bi'efwa letîf im
Mecrûhê tîra seqîf im
Aşiqê birhê nezîf im
Mam di nav qewmê xerîb**

Mele, di vê helbestê de diyar dike ku gelek êş û azaran
dikişîne, dûriya xwe ji war û evîna xwe diyar dike, rewşa xwe
ya xizaniyê jî tîne ziman ku ew li welatên penaberiye digere û
tu kesî nas nake...

Wateyên peyvan:

Kebîb: Şewat

Mutrik: Kesê ku dev ji malbata xwe berdabe û penaber bûbe.

Zar: êş, qêrîn

Mecrûh: Birîndar

Seqîf: Kevirekî hişk bi ser rengê zer ve ye û bi serê tîrê ve vedibe.

Nezîf: Herikîna xwînê

Pirsên Nirxandinê

1. Melayê Bateyî dibêje: "**Giriya me tê j' bo Asmîna**".
Gelo, Asmîna kî ye?
2. Vê malikê şîrove bike.
**"Ji çireya paşê û pê da
Melayê Bateyî kanê?
Sefer kêşa bi Muksê da
Li ser wextê zivistanê"**
3. Tu jî ser Melayê Bateyî lêkolîn bike:
 - a. Çîroka mirîna Mela bîne ziman
 - b. Gelek çîrokên Mela yên ku bi wî re çêbûne, hene, yekê ji wan çîrokan binivîse.
 - c. Li kîjan dibistanê xwendiyê û çima her sal diçû cem mîrê Miksê?

B. Rêzbenda Tam:

Ji wekheviya du dengên li dawiya rêzikên helbestê re, "rêzbenda tam" tê gotin.

Ev wekhevî, divê herî kêr di du rêzikan de hebe.

Dema ku em temaşeyî malika li jêr dikin, em ê bibînin ku li dawiya her sê rêzikên destpêkê, du dengên wekhev hatine bikaranîn, ji ber vê yekê, rêzbenda tam e.

Mînak:

Her çi fermawayt qebl en qebûl → rêzbenda tam
We yadim meyo wişiyanim meşxûl → rêzbenda tam
Medey şahidî ez we bêmuşkûl → rêzbenda tam
Ne lewh yaqût atêş kamil

BEKIR BEGÊ ERZÎ

Navê wî yê rastî Bekir Begê Erzî ye. Di sala 1637`an de li gundê Erzê yê girêdayî navçeya Amediyê ji dayîk bûye. Ew helbestvan û wêjevanekî kurd e. Li deverên Behdînan, Hekarî û Botanê pir navdar e. Navê bavê wî Behder Beg e. Bekir Beg ji malbateke pir navdar û dewlemend bû. Navê gundê wî, bûye paşnavê wî. Li gor rewîştên malbat û malmezinan xwedî bûye. Ji ber ku ew ji malbateke dewlemend bû, jiyaneke xweş derbas kiriye.

Di zarokatiya xwe de bi xwendinê mijûl bûye û her bi zana û şarezayên wê demê re têkiliyên wî hebûn. Piştî ji bo xwendinê, diçe Hucreyên Feqeyan. Ji bo bidawîkirina xwendina xwe, li gelek cihên Kurdistanê digere. Demeke dirêj li Amêdiyê dimîne. Piştî, demekê jiyana xwe, li Dihokê diborîne. Di dawiyê de, xwendina xwe li Akrê tekûz dike, da ku dawî vegere gundê Zêdê û temenê xwe yê mayî di rêya agahdarkirin û perwerdekirina gel de, derbas bike.

Di sala 1672`yan de, di 35 saliya xwe de jiyana xwe ji dest daye û li gorî qewîtiya wî, li goristana Erzê hatiye veşartin. Bekir Beg, yek ji mezintirîn helbestvanên kurd tê pejirandin. Weke stêrkeke geş di asîmanê wêjeya kurdî de diçirise. Bekir Beg, weke gelek helbestvanên din, evîndarê xwezaya Kurdistanê ya xweşik û bedew bû, li gel vê jî delalî, ciwanî û xweşîkbûna yara xwe jî ji bîr nedikir. Navê yara wî Medîne bû. Medîne keçeke xweşik bû, li gundê Erzê dijiya û Bekir Beg dibe evîndarê wê. Ji ber vê yekê jî ber xwe dide yara xwe û helbestekê davêje ser û dibêje:

Helbesta Bekir begê Erzî

Bi derkevtim temaşa kem têhna rojê dinê dabû
Xiyala dîlberê nakim, Medîna min ku peyda bû

Medîna kim, ji îhsanê hilên perda dirîzanê
Ji burcê hate eywanê, miqabil hat û westabû

Miqabil hat û rawesta, du xadim dest li ser desta
Li pêşî dîlberê westa, hilat roja l' dinê dabû

Hilat roja weku wextê binêrin tali' û bextê
Du dest rûnişt li ser textê sifet hûrî Xwedê dabû

Sîfet hûrî melek xoybû, elîf bejin perî rûbû
Keşîdenûn û ebrû bû, berê xo wê bi min dabû

Berê xo da bi min carik, hilîna xanimê çarik
Me dît hîlbû ji wê narik, çek û zêra şefeq dabû

Wateyên peyvan

Sîfet: Berjeng

Ebrû: birû, birh

Keşîdenûn: kêşîner, cezab

Hîlbû: rabû, bilind bû

Têhn: Germahiya rojê

Nar: Agir

Dirîzanê: Pêşiya derî

Çek: Cilûberg

Miqabil: Beramber

Şefeq: Ronî

Pirsên Nirxandinê

1. Malika li jêr, şîrove bike û di lênûsa xwe de binivîse.

**"Bi derkevtim temaşa kem têhna rojê dinê dabû
Xiyala dîlberê nakim, Medîna min ku peydabû"**

C. Rêzbenda Hevdeng:

Ji wekheviya du peyvên ku dengên wan wekhev û wateya wan cuda ye ku li dawîya rêzikên helbestê tên re, "**rêzbenda hevdeng**" tê gotin.

Ev wekhevî, divê herî kêr di du rêzikan de hebin.

Mînak:

Kesên ku di rêya azadiyê de
navêjin tu **gavan** → **rêzbenda hevdeng**

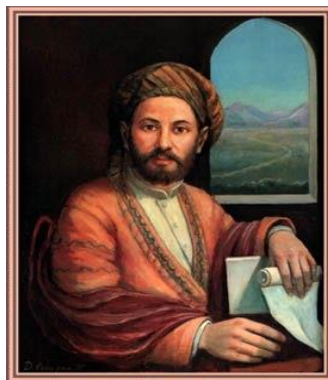
Bê guman dê tim û dayîm

ji serdestan re bibin **gavan** → **rêzbenda hevdeng**

(Osman Sebrî)

EHMEDÊ XANÎ

Ehmedê Xanî nivîskar, helbestvan û fîlozofê herî mezin ê gelê kurd tê nasîn. Xanî, di wêje û toreya kurdî de, weke stûneke bingehîn tê pejirandin. Xanî, wêjevan, zanyar, rewşenbîr û damezirînerê ramana serxwebûn û azadiya gelê xwe, tê dîtin. Ehmedê Xanî, bi xwe dîroka jidayîkbûna xwe di vê malikê de diyar dike.

"Lewra ku dema ji xeybê fik bû

Tarîx hezar û şêst û yek bû"

Weke ji helbestê jî tê zanîn, Xanî, di sala **1651`ê** de li gundê Xanê ji dayîk bûye. Navê wî Ehmed e, navê bavê wî Şêx Ilyas e, nasnavê wî jî Xanî ye. Ji ber ku Xanî ji malbateke mezin bû ji biçûkanî de, bavê wî ew bi xwendin kiriye. Li dibistanan, waneyên zanistî û li dîwanxaneyan jî waneyên civakî girtine. Mezin dibe û pileya xwendina wî, bi pêş dikeve. Ji bo fêrbûna xwendina erebî, diçe nava feqeyan. Di wê demê de jêhatîbûna herî mezin ew bû ku kesek biçê nava feqeyan û fêrî erebî bibe.

Ehmedê Xanî, piştê diçe bajarê Ruha, Exlat û Bedlîsê û fêrî zanistê dibe. Piştê, derbasî Qahîrayê dibe û li zanîngeha El Ezher dixwîne û weke xwendekarekî pir serkeftî, bawernameya wê zanîngehê, bi dest dixê. Di heman demê de, li hebûn û jana gelê xwe şiyar dibe.

Piştî vedigere Kurdistanê, li ser welatparêziyê dihizire. Ji bo ku karibe hestên welatparêziyê li Kurdistanê belav bike, mewlûdekê dide û bi rêya mewlûdê bi ciwanan re civîneke amojgariyê pêk tîne. Her wiha, ji bo heman armancê ji çîroka Memê Alan, Destana Mem û Zînê dinivîse. Her wiha, li ser pêşxistin, hevgirtin û xwenasîna kurdan, pir helbestan dinivîse.

Ehmedê Xanî, di dema ku kurd hîn hişyar nebûne de, hêjatî û rûmeta wêje û zimanê xwe zanî bû û berhemên xwe, bi zimanê kurdî nivîsandine.

Sedema ku di wê demê de, bi kurdî nivîsandiye jî wiha vedibêje:

**“Xanî ji kemalê bêkemaî
Meydana kemalê dîtî xalî**

**Yanî ne ji qabilî û xebîrî
Belkî bi teşub û eşîrî**

**Hasil ji înad eger ji bêdad
Ev bedete kir xilafê mutad**

**Safî şemirand vexwarî durdî
Manendê durê lîsanê kurdî**

**Înaye nîzam û întîzamê
Kêşaye cefa ji boy 'amê**

**Da xelqî nebêjîtin ku ekrad
Bê me'rîfet in, bê esl û binyad**

**Enwa'ê milel xwedan kitêb in
Kurmancî tenê di bê hisêb in**

**Hem ehlê nezer nebên ku kurmanc
Eşqê nekirin ji bo xwe armanc**

**Têk de ne di talib in, ne metlûb
Vêk re ne mehbûb in ew, ne mehbûb**

**Bêbehren e ew ji eşqebazî
Farix ji heqîqî û mecazî**

Xanî, di sala **1707** an de jiyana xwe ji dest daye û li bajarê Bazîdê hatiye veşartin. Gora wî, weke serdangehekê ye; yan jî weke cihekî pîroz tê dîtin. Ehmedê Xanî, di sedsala **16** an de jiyaye. Di dema Xanî de Rojhilat, ji aliyê zanistê ve ji Rojavayê pêşketîtir bû. Ewropayî, li derfetên çûna Asyayê digeriyan. Di serdema Xanî de rewşa Kurdistanê, pir balkêş bû; Kurdistan, li gorî dema xwe ya raborî ya dema islamê, di qonaxeke herî bilind de bû. Her wiha mîrên kurdan, di sala **1514** an de Sefewî ji ax û bajarên xwe derxistibûn.

Li ser axa Kurdistanê, di navbera Osmanî û Sefewiyan de, bi sedên salan şer dom kiriye. Ev şer ji beriya Xanî bi 11 salan, bi peymanana Qesraşêrîn bi dawî bûye. Di sala **1639** an bi vê peymanê, Kurdistan bûye du parçe. Ev parçebûn, bû sedem ku di nava mîr û begên kurdan de nakokî û tevlihevî çêbibin. Vê lihevnekirinê, şopên mezin di ramanên Xanî yên çandî û welatparêzî de hiştine. Ev bûyer, dibin hevîrê ramanên Xanî û vê rewşê wiha dibîne.

Her wiha, baweriya Xanî bi hêza gelê kurd dihat. Xanî di wê baweriyê de bû ku gelê kurd heke derfetê bistîne, wê karibe serweriyê ji hemû milletên cîhanê re bike. Her wiha digot: "kurd ne kêmtî milletên dinin". Di vê helbestê de wiha diyar dike:

Bi pênuşa Xanî

“Wan girtî bi şûr şehre Şuhret
Tesxîri kirin biladê himet

Her mêrekî wan bi bezlê Hatem
Her mêrekî wan bi remzê Rustem

Bifikirin ji ereb heta va gurcan
Kurmanciye bûye şuphê burcan

Ev rom û ecem bi wan hesar in
Kurmancî hemî li çar kenar in

Her du terefan qebîlê kurmanc
Bo tîrê qeza kirine armanc

Goya ku li serhedan kilîd in
Her taîfe sedek in sedîd in

Ev qulzemê rom û behra tacîk
Hindî ku bikin xurûc û tehrîk

Kurmanc dibin bi xûn muletex
Wan jêk vedikin mîsala berzex

Bi kurdiya îro

Ewan zeft kirin welat bi şûran
Bi serfirazî ketin sîmoran

Her mêrekî wan comerd wek Hatim
Her mêreik wan di şer de Rustem

Binêr ji axa ereb ta gurcan
Welatê kurdan bûye wek burcan

Ecem û rom b 'wan diparêzin
Kurmanc jî li çar aliyan rêz in

Her du aliyan milletê Kurmanc
Ji mirinê re kirine armanc

Wek ku kilîd bin li ser sînoran
Bendavek xurt e her êlek ji wan

Her du deryayên tuek û qizilbaş
Hingî ku herin pê û herin paş

Kurmanc di xûna xwe de dimînin
Lew her du behran vediqetînin

Bi pêûsa Xanî

Kurmancî ne pir di bêkema! in
Ema di yetîm û bêmeçal in

Fil cumle ne cahil û nezan in
Belkî di sefîl û bê xwedan in

Ger dê hebûya me jî xwedanek
Alî keremek letîfe danek

Î!m û huner û kema! û îzan
Şî'r û xezel û kitab û dîwan

Ev cins bibûya li bawî m'amûl
Ev neqd bibûya li nik wî meqbûl

Min dê elema kema! mewzûn
Alî bikira li banê gerdûn

Bi navê ruhê Melê Cizîrî
Pê hey bi kiriya Elî Herîrî

Kêfek we bida Feqiyê Teyran
Heta bi ebed bimaye heyran.

Bi kurdiya niha

Ne ku wêje li nav kurdan nîn e
Lê bê derfet û sêwî ne

Bi giştî ne cahil û neza in
Lê bextreş in û bê xwidan in

Eger ku me jî xwedî hebûya
Ciwnmêrekî pirr zane bûya

Huner û wêje zanîn û destan
Şî'r û xezel û kitêb û dîwan

Hebûya qedrê wana li ba wî
Ev reng zanîn bipejiranda wî

Min dê alaya helbest û ş'iran
Bilind bikira heta stêran

Min dê vejanda canê Cizîrî
Pê sax bikira Eliyê Herîrî

Şahiye! bida Feqiyê Teyran
Ku pê her û her bima sergerdan

WATEYÊN PEYVAN

Amojgarî: Şîret

Kema!: zanist, 'ilim

Şuhret: Nav û deng

Texsîrî: Kêmasî

Bilad: Welat

Tehrîk: Tevdan

Muletex: Bixwîn

Bêmeçal: Bêderfet

Sivîl: Mirovên bêçek

'Alî: Bilind

Himet: Hêz

Remz: Sembol

Şubhê: Mîna

Hesar: sênc, dorpêçkirin

Sedekin: Bendav

Sedîdin: Xurt

Qulzem: Derya sor

Xuruc: Derketin

Kerem: Comerdî

Letîf: qeşeng, nazik

M'emûl: Bikarhatî û binirx

Neqd: Pere

Ebedî: Bêdawî

Mewzûn: Bikêş

Iz'an: zanîn, naskirin

Taîfe: bir, berek

Berhemên Ehmedê Xanî:

1. Destana Mem û Zîn
2. Nûbuhara Biçûkan (ferhengoka fêrkirina zarokan)
3. Eqîda Îmanê
4. Dîwana Helbestan

Pirsên Nirxandinê

1. Ehmedê Xanî bi çi zimanî xwendiyê, li ku derê xwendiyê?
2. Li gorî te destana Mem û Zînê bi çi rêbazî hatiye nivîsandin û lehengên destanê çi sembolar diyar dikin?
3. Ehmedê Xanî:
 - a. Ji bo zarokan çi xebat kiriye?
 - b. Li ser parçebûna yekem a Kurdistanê çi gotiye?
 - c. Çima Ehmedê Xanî wekî wêjevanê netewî yê yekem tê naskirin? Şîrove bike.
 - d. Rêzbenda Tac:

Ji wekheviya peyvên ku li dawiya rêzika helbestê, ya ku yek di nava ya din de cih digire re "**rêzbenda tac**" tê gotin.

Dema ku em temaşeyî malika li jêr dikin, em ê bibînin ku peyva bûye rêzbenda rêzika yekem, ketiye nava peyva bûye rêzbenda rêzika sêyem û di nava wê de cih girtiye.

Mînak:

Şox û şengê zuhre **rengê** → paşînk
→ rêzbenda tac

Dil ji min bir dil ji min

Awirên heybet pe **rengê** → paşînk
→ rêzbenda tac

Dil ji min bir dil ji min

(Melayê Cizîrî)

MIRADXANÊ BAZÎDÎ

Miradxanê Bazîdî, di sala 1743'yan de li bajarê Bazîda kevin ji dayîk bûye. Beriya ku em derbarê Miradxan de agahiyan bidin, em ê li ser bajarê wî; Bazîdê hin agahiyan bidin û rista vî bajarî ya di warê wêjevanên kurd de nas bikin. Bazîd, di dîroka wêjeya kurdî de taybetiyeke wê ya girîng heye. Di dibistana Bazîdê de gelek helbestvan û wêjevanên kurd, gihîştine asteke wêjeyî ya herî bilind. Navê vî bajarî Bazîda Xayan e, lê kurdan bi kurtasî navê Bazîdê bi kar anîne. Lê tirkan, navê bajêr, weke hemû gund û bajarên Kurdistanê, guhertine û kirine Doxubeyazit.

Bazîd, bajarekî pir kevinar e. Ew dikeve başûrê rojavayê Çiyayê Agirî. Bajarê kevin, di geliyekî teng de ye û bi pênc kîlometreyan dûrî bajarê nû ye. Qesra Ishaq Paşa di navbera her du bajaran de cih digire. Piştî Şerê Cîhanê yê Duyem, bajarê nû bi pêş ket û bajarê kevin hat rûxandin. Taybetiya Bazîdê ya ji bo kurdan, ew e ku piştî Ehmedê Xanî li wir bi cihwar bû, êdî bajar bû navendeke çand û wêjeya kurdî. Gelek wêjevan, helbestevan û nivîskarên kurd ji dibistana Ehmedê Xanî derçûn. Ji çend kesên navdar ên ku di vê dibistanê de xwendin û bi nav û deng bûne, yek jî **Miradxan** e. Li gel Miradxan, helbestvan û wêjevanên din ên ku di dibistana Bazîdê de gihîştine radeyên bilind, ev in:

Ismaîlê Bazîdî, Mele Mahmûdê Bazîdî û Xelîfe Yûsiv. Li dibistana Bazîdê ku Ehmedê Xanî pirtûkxaneyeke mezin tê de vekiribû, Miradxan jî mîna gelek hemdemên xwe, xwend û ji vê pirtûkxaneyê Ehmedê Xanî, sûdeke mezin wergirt. Zarokatiya

xwe, di heman bajarî de borandiye. Di şeşsaliya xwe de dest bi xwendina Quranê kiriye. Piştî wê, bêrawestan li dibistana Ehmedê Xanî ya Bazîdê, dest bi xwendina zanistên olî, wêjeyî û teknîkî kiriye. Piştî li hemû navçeyên Bazîd, Colemêrg, Wan û Bedlîsê digere. Di wê gera xwe de, dibistanên ku kêfa wî ji tekûziya wan re dihat, an jî dema ku rastî seydayekî zana dihat, li wir demekê dima û dixwend. Bi vî awayî, kêmasiyên xwe û yên xwendina xwe çare dikirin. Bi van xebatên xwe yên giranbuha, di temenê xortaniya xwe de bû zana, hosta û wêjevanekî mezin. Armanca vî wêjevanî ew bû ku bikeve rêya Ehmedê Xanî; helbestan binivîse û dema daxwaz hebe, di civatan de bixwîne. Ji ber vê yekê, jiyana Ehmedê Xanî lêkolîn dike.

Ji her tiştî pirtir, kêfa wî ji nivîsandina helbest, destan û xwendina wan re dihat. Gelek berhemên wî yên giranbuha hene. Lê berhemên wî yên di destê me de hene; ji dîwana wî çend malikên helbestan û Destana Zembîlfiroş in. Derbarê dema nivîsandina Destana Zembîlfiroş de, wiha nivîsandiye;

"Hezar û sed û not sal bûriye

Paşê hezara hicriye

Miradxan dibê Serhatiye

Bi şî'îr û bi gotineke xweş"

Bi vî awayî, wêjevanê me dibêje; "Min ev destan, di sala **1190** î yê koçî ku beramberî wê **1776**' ê zayînê ye, nivîsandiye."

Miradxan, Destana Zembîlfiroş bi **254** malikan tamam kiriye.

Li gorî hin nivîskaran, Miradxan di salên (**1737-1785**) de jiyaye.

Pirsên Nirxandinê

1. Çima Miradxan dixwest jiyana Ehmedê Xanê nas bike?
2. Dibistana Bazîdê wekî kîjan dibistanê dihate nasîn?
3. Çima navê Bazîdê ji aliyê dijmin ve, hate guhertin?

D. Rêzbenda lawaz (nîv rêzbend):

Ji wekheviya dengekî ya li dawiya rêzikên helbestê re, "**rêzbenda lawaz**" tê gotin.

Ev wekhevî, divê herî kêm di du rêzikan de hebe.

Dema ku em temaşeyî malika li jêr dikin, em ê bibînin ku li pêşiya paşînkê, rêzbenda lawaz "**a, a, a**" hatiye bikaranîn. Ev cureya rêzbendê, kêm be jî di helbestên kurdî de heye.

Mînak:

Muhbetê keç mubtela	a	kir →	paşînk rêzbenda lawaz
Sur li carya eşkera	a	kir →	paşînk rêzbenda lawaz
Lawikê qelbim cuda	a	kir →	paşînk rêzbenda lawaz

Min ji işqa xew ne tê

(Melayê Cizîrî)

ŞEREFXANÊ BEDLÎSÎ

Şerefxanê Bedlîsî, di sala **1543**'yan de li bajarokê Kerherûdê ji dayîk bûye. Weke **Şeref**, dihat binavkirin. Piştî ku desthilatdariya bajarê Bedlîsê da ser milên xwe, nasnavê Xan jî bi navê wî ve hat danîn û weke Şerefxan hat nasîn. Kerherûd, bajarokekî girêdayî bajarê Qumê ye. Dayîka wî keça Emîrxan e. Emîrxan, kesekî navdar, ji malbateke hêja û malmezînen Kerherûdê bû. Navê bavê wî, Şemsedîn e. Şemsedîn, desthilatdarê herêma Bedlîsê bû; ji malbata Şerefxan û kurê Şerefxan bû.

Şerefxanê Bedlîsî, zarokatiya xwe li bajarokê Kerherûdê di nava zarokên xalên xwe de derbas dike. Li wê derê, dibistana seretayî dixwîne. Piştî dibistana seretayî, sê salan Şah Tehmasbe di temenê neh salî de wî dibe qesra xwe û di dibistana Humayun de bi zarokên xwe re, dide xwendin. Di nava zarokên qesrê de dibe mirovekî pêşeng. Di sala **1555**`an de bavê wî dev ji erka xwe ya mezinatiya eşîra Rojkan ber dide. Li ser daxwaza eşîra Rojkan, Şah Tehmasbeyê mezin, Şerefxan di temenê 12 salî de wî li şûna bavê wî, dike fermanदार. Vê femandariya wî, sê salan domand. Gel jî pir jê razî bû. Piştî sê salan, şah ew rê kir bajarê Hemedanê cem xalê wî.

Piştî aloziyên di navbera wî û şah de derketin, di sala **1579**`an de bi alîkariya begên kurd, derbasî bajarê Wanê bû. Piştî têkiliya wî bi Osmaniyan re, ji aliyê Osmaniyan ve mezinatiya Bedlîsî, radestî wî dibe û derbasî Bedlîsê dibe. Li ser textê bapîrê xwe Şerefxan, rûdinê.

Di dema femandariya xwe de, bi karê nivîskariyê ve mijûl dibe û gelek berhemên hêja dinivîse. Şerefxan, di sala **1604**`an de, di temenê **61** salî de li bajarê Bedlîsê jiyana xwe ji dest dide û li goristana malbatê, tê veşartin.

Berhemên Şerefyan:

1. Şerefname ya ku li ser dîroka Kurdistanê nivîsiye.
2. Dîwana helbestan

Helbesta Şerefyanê Bedlîsî:

**Ez im weke gogê meydana Cîhanê
Beramber çarenûsê bê hêz û tuwanê**

**Bez û lez ji ber kaşû dikim rev
Ne arama min heye bi roj, ne xew bi şev**

**Bibîra min tê serpêhatiya jiyana min
Demeke dilxweş û sed car nexweş jiyana min**

**Ez zarok bûm, xwe negrî biçûk û sava
Bi naz dijiyam, di bawêşa dê û bava**

**Li pişt dergûşê, min nekarî ez rabim
Gunehê min jî nebû, girê didan destên min**

**Tetên min bi hêz nebûn bikin memik gîr
Devê min hîn fikir ji bo mijandina şîr**

**Bi ga û golikê bi meş bi rê dihatim
Ber bi pîr, ber bi pîrê dihatim**

**Ji bahoz xwe diparast, bi dar û heta ber bi dar
Cî cî disekinim li vir û li wir, li wan aqar**

**Bilezî bûme weke baz û pê gav
Ji xewa min xiste derbejn û laşê xav**

**Min dan destê mamoste ku hîn bim
Weke berxek bixwîn û bişîr bim**

**Bûme Dara bi darê wî ji zanînê
Li ber çavê min temên tarî hilanînê**

**Ji kul û kêmasî û tengiyan der çûm
Dersa xwendina seretayî zû bi ser çûm**

**Ez tevan hînbûm ji zanista diyarde
Hunermendekî renî hatim bijarde**

WATEYÊN PEYVAN

Kaşû: Darê lêdana gogê ye.

Tem: Perda reş, mija ku dikeve ber çavê mirov.

Sava: Zarokên biçûk ên şîrmij in.

Diyar: Xuyayî

Binaz: Bi delalî

Renî: pak, paqij

Tet: Dest

Bijar: hîlbijartî, neqandî.

Dara: Qehremanekî kurd ê dîrokî ye.

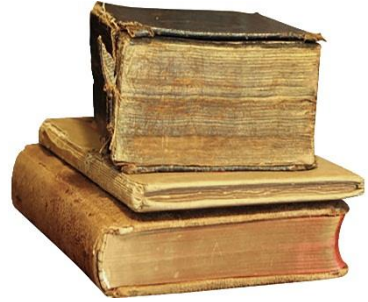
Lêkolîn

Li ser Şerefxan lêkolîn bike û jiyana wî bîne ziman:

- a. Pirtûka "Şerefname" ya ku li ser êlên kurdan hatiye nivîsandin bi awayekî kurt lêkolîn bike û tu çawa wê dinirxînî.
- b. Pirtûka "Şerefname" bi çi zimanî hatiye nivîsandin?
- c. Girîngiya Şerefnameyê di nava gelê kurd de, diyar bike.

SELÎM SILÊMAN

Selîm Silêman, di sala 1586`an de li Hîzana Amedê ji dayîk bûye. Selîm, helbestvan û wêjevanekî dîrokî ye. Di nava wêjevanên di dema xwe de cihekî bilind girtibû. Di nava gel de dabaşa gelek berhemên wî tê kirin, lê mixabin, ji berhemên wî yên ku di destê me de hene, tenê Destana Yûsiv û Zuleyxa ye. Her wiha, dîwaneke wî li gel hin helbestên evîndarî hene.

Di dema zarokatiya xwe de helbest, ji devê kesan digirt û bi awazê xweş, ew helbest distira. Di nava gel de weke Selîm tê naskirin, lê wî di helbestên xwe de navê xwe weke Ehmed daye nasîn. Qenatê Kurdo jî vî helbestvanê me weke Selîm Silêman bi nav dîke.

Li gorî ku Qenatê Kurdo diyar kiriye, Selîm Silêman di dawîya Destaneya Yûsiv û Zuleyxayê de daye xuyakirin ku ew helbestvanê mîrê Hîzanê ye û bi mîrê Hîzanê bandor bûye. Di malikê de jî wiha dibêje:

**"Selîm dil men Silêman im
Esîrê mîrê Hîzan im"**

Weke ku di belgeyên di destê me de hene, Selîm hemdemê Şerefhanê Bedlîsî ye.

Destana Yûsiv û Zuleyxa

Ema bi se'adat û bi 'enwan

Behsê bikin em ji Pîrê Kenan

Ev reng ji axretê di mezherî

Yûsiv bi cemal bûye meşhûrî

Xwîna xwe ji bo mêran beyan ke

Teqerîr bike li me eyan ke

Yaqûb wî hebû keçek xeber saz

Wextê ji peder bihîstî ev raz

Beyitî bi me re li koh û çîyan

Reh şibhetê teyrekî bihuştan

Lêkolîn

Destana **Yûsiv û Zuleyxa** lêkolîn bike û hewl bide ku tu çend malikan jê binivîse.

Agahiyên Wêjeyî

Ji wekheviya du peyvan, an jî pêvekên di heman wate û erkê de dikevin piştî rêzbenda rêzikên helbestê re, "**Paşînk**" tê gotin. Di demên dawî de hin nivîskar, ahenga helbestê tenê bi paşînkê ve çêdikin û her çi qas paşînk di wateya xwe de rêzbenda piştî rêzbendê jî be, rêzbend bi kar anîne.

Paşînk, di nava xwe de dibe sê beş:

1. Paşînka bi peyvê çêdibe:

Ew paşînka ku ji peyvan çêdibe.

Mînak:

Ji kul û kêmasî û tengiyan **derçûm** → paşînk
→ rêzbend

Dersa xwendina seretayî zû bi **serçûm** → paşînk
→ rêzbend

ŞÊX NÛREDÎNÊ BIRÎFKANÎ

Navê vî helbestevanî, Nûredîn e û kurê Şêx Evdilcebar e. Weke Şêx Nûredînê Birîfkanî tê naskirin. Di sala 1791`ê de li gundê Birîfkanê ji dayîk bûye. Birîfkan, gundekî ku bi çend kîlometreyan ji bajarê Dihokê dûr e. Ev wêjevan, di zarokatiya xwe de li cem bavê xwe dixwîne; Quranê û hin pirtûkên din ên olî xwendine. Piştî, çûye hucreya feqeyan. Ji bo xwendinê, li piraniya herêmên Kurdistanê geriyaye. Li Silêmaniyê, li cem Şêx Yusiv Efendî xwendina xwe qedandiye.

Li gorî agahiyan, malbata Şêxê Birîfkanê, ji Xelatê çûye Başûrê Kurdistanê. Li Başûr, hem zanistên gelêrî, hem jî ya feqetiyê dane fêrkirin û rêya rast şanî gel daye. Ji ber van sedeman, şênîyên herêmê ji vê malbatê pir hez kirine û vê malbatê jî nexwestiye wan bişemirînin. Şêx Nûredîn, weke yek ji helbestvanê xwedanasiyê yê kurd tê naskirin.

Ji bilî dîwana xwe ya ku bi zimanê kurdî û erebî nivîsandiye, çend pirtûkên din jî bi zimanê erebî li ser rêz û rêçikên xwedanasiyê nivîsandine. Helbestên wî hem olî, hem jî civakî ne. Di sala 1852'yan de, di temenê 61 salî de jiyana xwe ji dest daye û li goristana Birîfkanê hatiye veşartin.

Helbesta Şêx Nûredînê Birîfkanî:

**Rast û çep tîr dane canî rast û çep
Qews û reştözê kevanî rast û çep**

**Bê dil û însaf û zalim fitne xîz
Sîne xirbal kir nihanî rast û çep**

**Ez hal xwî da bûm me dî bê mirwetan
Rête canî min nîşanî rast û çep**

**Tîr û rim dil ma di navê helqe reng
Min bi ehwalî nezanî rast û çep**

**Erze dil lew wê dibarît her le ser
Şubhê qetrê asîmanî rast û çep**

**Xem ji min nehilgirt lew hucetan
Lêk têk bir têne bihanî rast û çep**

**Lê me her dewrane şubhê kiljinî
Em lê dewra baxabanî rast û çep**

**Vê cefayê her le nefsa xo diket
Bes yeqîn bê şik nezanî rast û çep**

**Ez birîndarê kevanê mal helek
Ew Zilîxaya zemanî rast û çep**

**Lê bila fida bit her tenê
Dîlberê bînim dixanî rast û çep**

**Ehmedê muxtare dilber nuriya
Kamîrat û kamuranî rast û çep**

**Cergê îtûnî te kir armancê tîr
Şubhetê Şêxê Yemanî rast û çep**

Wate: Ji rast û çep tîr avêtin min, navmil û singa min, weke bêjîngê kun kun kirin. Ez, ê ku di rewşa xwe ya herî baş de bûm, ji nişka ve tîr ketin nava giyanê min. Dilê min weke zeviyekê ye û tîr jî weke baranê rijiyane ser laşê min. Xem û nexweşî, dest ji min nagirin, bi tîran re hev girtine û li hemberî min rawestiyane. Ez evîndarê vê kevanê me ku yarê ji min re avêt û ew jî Zelîxaya serdemê ye. Bila bibe qurbana vê yekê.

Belkî di vê rêyê de çavên wî pê bikevin. Ew dilbera Ehmedê Muxtar e, tenê ew xweşî, kamîranî û bextewarî ye ku cerg lê gerim kir armanca tîrê weke Şêxê Yemanî ku rast û çep lê dane.

Reştoz: Tîr

Hucete: Bihane

Insaf: Dadmendî

Muxtar: Bijartî

Sîne: Sing

Kamîranî: kêfxweşî, dilşadî

Mirwet: Başî

Cerge: Kezeb

Rêhte: rê kir, şand

Îtûnî: Pîzot

Heleqe: Xelek

Şêxê Yemanî: Şêxê Senaniyan

Ehwal: Rewş

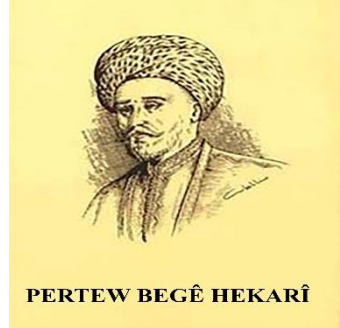
Qetrê: peşka baranê, çelap

Pirsên Nirxandinê

1. Gelo pirtûkên ku bi zimanê erebî hatibûn nivîsandin raje ji wêjeya kurdî re kirin, an na? Rave bike.
2. Şêx Nûredînê Birîfkanî, bi kîjan hişmendiye pirtûkên xwe nivîsandine?
3. Helbesta Şêx Nûredînê Birîfkanî bi çi rêbazî hatiye nivîsandin?

PERTEW BEGÊ HEKARÎ

Pertew Begê Hekarî, navê wî yê rast, Mistefaxan e. Ji malbateke rewşenbîr e û kurê mîrê Hekarî ye. Di sala 1777'an de li Colemêrgê ji dayîk bûye, di sala 1841`ê de jiyana xwe ji dest daye û li Colemêrgê hatiye veşartin. Di dibistana mîrnişînê ya Kurdistanê de xwendiyê.

PERTEW BEGÊ HEKARÎ

Pertew Begê dîwana xwe ya helbestan, di sala 1802 'yan de nivîsandiye û Sadiq Behadîn Amêdî dîwana Pertew Begê berhev kiriye û dîsan bi tîpên erebî di sala 1978`an de li Bexdayê çap kiriye. Cara dawî jî Zeynelabidîn Zinar, dîwana wî wergerandiye alfabeya latînî. Di sala 1989'an li Almanyayê ji aliyê weşanxaneyê Rewşen ve hatiye weşandin.

Bi helbestên Melayê Cizîrî bandor bûye, ji ber vê yekê jî di helbestên xwe de rêbazê Melayê Cizîrî bi kar anîbû. Piraniya naveroka helbestên Bertew Beg evîni û dildarî ne. Hin helbestên wî yê dildariyê mîna helbestên Melayê Cizîrî ne û piraniya wan bêserenav in. Di wan helbestan de, hem hizira evîniyê û hem jî çîneyetiyê (dewlemendî-belengazî) tîpên gotin.

Li gor Sadiq Behadînê Amêdî, du dêwanê Pertew Begê Hekarî hene û ew jî ev in:

1. Şah Pertew Hekarî Ebas
2. Dîwana Pertewî ya rast

Di dîwana Pertewî ya rast de 174 serenav û 1.758 malik hene. Di malikekê de Pertew ji evîndara xwe re wiha gotiye:

"Ecêb letîf e, cundî ye, ezman nizane kurdî ye

Ageh ji uşaqan niye, mest im ji xemra layezal"

Helbesta feqîran:

Wê ji xezman ku me dîtî şuhmetî koma teter
Fitne peyda bûn ji her yek goşeyê sê sed hezar
Eskerê tirkan û mestan bûn ji etrafan diyar
Way ber halê feqîran, dê keve hewar
Nîne esla melceyek cuz saye zilfa eqab

Wateyên peyvan:

Xezm: Meriv	Şuhmet: Hejmareke mezin ji mirovan.
Mest: Serxweş	Etraf: Kêlek
Keve: Ketin	Melce: Cihê biewle.
Cuz: beş, parçe	Zilfa Eqab: Zilfa reş.

Pirsên Nirxandinê

1. Vê malika li jêr şîrove bike:
"Ecêb letîf e, cundî ye, ezman nizane kurdî ye
Ageh ji uşaqan niye, mest im ji xemra layezal"
2. Li gorî helbesta "feqîran", hûn hizirê netewî li cem Pertew Beg çawa dibînin?
3. Li ser jiyana Pertew Beg gelek nêrîn hatine gotin, lêkolîn bikin û nêrînan binivîsin.

SIYAHPÛŞ

Ji hozan û helbestvanên me yê klasîk, Siyahpûş jî heye. Ew bi xwe ji kurdên soran e, lê bi tena serê xwe ji malbata xwe qut bûye û berê xwe daye Bakûrê Kurdistanê; li navçeya Silîvayê bi cih bûye. Wekî helbestvan û nivîskarê kurmancî yê pêşîn li navçeya Silîvayê tê nasîn.

Reseniya navê wî Siyahpûş an jî Siyehpûş e, lê ji ber ku kurmanciya Farqînê nazik û hêsan e, bi navê Siyapoş hatiye binavkirin. Bi kurdî tê wateya reşpêçayî yan jî kesê ku cilên reş li xwe dikin. Dîroka jidayîkbûna wî nayê zanîn, lê di helbestên wî de xuya ye ku ew piştî melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî ye, ji ber ku di helbesta xwe de wiha dibêje:

**"Dil ebir û mes û mîrê
Da li min derbek bi têrê
Kirme hibba zemherîrê
Kanê Melayê Cizîrê
Xanî Şêxê Babeşîrê
Xemrî gîs û herîrê"**

Ji vê şeşîneyê jî tê xuyakirin ku çawa navê Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî bi me re, derbas dibe. Weke tê zanîn, Mela di serê sedsala 16`an de jiyaye. Jixwe Ehmedê Xanî jî di dawiya sedsala 16`an de heta serê sedsala 17`an de jiyaye.

Ji van şîroveyan em tê de dighêjin ku Siyahpûş piştî Ehmedê Xanî ji dayîk bûye.

Weke tê xuyanêkirin Siyahpûş berî ku berê xwe bide Farqînê, li gelek deveran geriyaye û çûye cem zana û mîran. Paşê dema

dibihîze ku li Farqînê zanist bi pêş ketiye, zana û mamosteyên mezin û hêja li wê derê hene, berê xwe dide Farqînê û paşê çûye Hekar, Tehran û Bexdayê.

Bi zimanê kurdî, erebî û farisî dizanîbû. Tê gotin ku ew hemdemê Ismaîlê Bazîdî ye ku di sala **1654-1704** an de jiyaye.

Em van malikên li jêr bixwînin ku tê de çûna xwe ya ji Îranê ber bi Bexdayê ve dide xuyakirin:

**Ji ya yewme yekûnunnasu pur xewf û muşewweş tê
Siyahpûş xweş nezim anî tamamê herfê hêcaê**

**Me xwar camek şeraba xweş bi destê saqiyê mehweş
Wekî min hiştî Îran û berê xwe daye Bexdayê**

Siyahpûş di hin helbestên xwe de, peyva **Îranî** bi kar aniye, em jî li gorî ku bi me re derbas bûye, wêjevan li gorî dera ku lê jiyaye, an jî dera ku lê ji dayîk bûye nasnavê xwe ji wir digre.

Mînak: Melayê Cizîrî, ku ji Cizîra Botanê ye û hwd.

Berhemên wî:

1. Destana Seyfulmulûk
2. Xezel
3. Dîwana Helbestan

Helbesta Xezelî ya Siyahpûş: Dîlberek min dî

Dîlberek min dî bi çavan
Sed elîf pabûsî bû
Agirek berda hinavan
Şemh û der fanûsî bû

Şemh û rihniya zilamê
Agirek berda di 'amê
Zilf û xalên di temamî
Qeyd kirin mehbûs ba damê

Şerbeta şîrin kelimê
Terkî min nedît midamê
Sed şikir îro selamê
Kir li min teze xulamê

Şerh û teqrîrê îslamê
Fikir û teswîrê kelimê
Reng û elwanê di Camî
Şuhbetê tawûsî bû

Şuhbetî çavê di rengê
Qews û ebrûyê di bengê
Mirarê tîra xedengê
Zilf û xal xince rengê

Kes nedî qet wî çî rengî
Nexşê Maçîn û Firengê
Qet nema qet wî çî rengî
Hikmeta Tîmûr û Lengî

Wateyên Peyvan

Pabûsî: Dirêj û lihevhatî

Şemh: find, mûm

Zilamê: Tarîtî

Di'amê: Stûn

Mehbûs: Girtî

Terkî: Paç

Fireng: Xaçperest

Teswîr: Dîmenên wêjeyê;

şibandina bi tişteki

Qews: Kevan

Ebrû: Birû

Bengê: Avakirin

Maçîn: Moxolî

Pirsên Nirxandinê

1. Siyahpûş bi çi rêbazî helbestên xwe nivîsandiye?
2. Me li jor gotiye: "helbeasta Xezelî", gelo "**Xezel**" çi wateyê nîşan dide? Şîrove bike û diyar bike ku Xezelî ji kîjan beşa helbestê ye û cudahiya di navbera helbesta Xezelî û ya Tesewifê (derwêşiyê) de, binivîse.

BEŞA SÊYEM

- ❖ Celale Xanima Loristanî
- ❖ Fatîme Loreya Goranî
- ❖ Xatu Mey Zerd
- ❖ Yay Hebîbeya Şarezûrî

CELALE XANIMA LORISTANÎ

Di dîroka wêjeya kurdî de, cihê jinê yê taybet heye. Bi saya wan jî ev wêje dewlemend bû û bi pêş ket. Em ê di vê beşê de, li ser çend wêjevanên jin biaxivin û yek ji wan jî Celale Xanima Loristanî ye.

Celale Xanim, ew jina ku di civaka xwe de, xwediya hestên nazik û coşeke pir bilind û girîngiyeyeke pir mezin bû.

Celale Xanima Loristanî: Di sala 998'an de li Loristanê ji dayîk bûye û di nîvê sedsala 11'an de çûye ser dilovaniya Xweda. Navê bavê wê, Mîrza ye û navê dayîka wê Emanelah e. Tevî ku di mijarên nivîsandin û xwendina helbestan de şareza û pispor bû, di aliyê din de jî gelek rê û rêzikên baweriya yarîsanî pêk tanîn û li tembûr û hin amûrên din ên muzîkê, dida. Di encumena wê de ya bi navê "Ronahiya Xweda" hemû oldar, wêjevan, kesên zana û xwedyên bîr û baweriyar, li hev vedihewiyan û stranên olî distiran.

Celale Xanima helbestên xwe bi awayê çaryane û bi rêk û pêk dinivîsand. Di helbesteke xwe de wiha gotiye:

**Ey kake Reda, siwar dana
Î ferman ama ce heft asmana
Xelqê loristan we zoş mezana
Paken Celaley Mîrza Amana**

Wate: Ey kake Reda, ey şahsiwarê hêja û mezin! Ev ferman a asîmanê hefta ye, dibêje: "Divê tu Şa Xweşîn bînî dinyayê". Her çi qas xelkê Loristanê bibêjin ew pîç e, lê belê ez Celale keça Mîrza me, hertim pak im.

Di çaryaniyeke din de jî Celale Xanim efsaneyekê bi awayê helbestî bi navê "Bilbil û Gul" dinivîse û tê de wiha dibêje:

**Yaran perê bo, yaran perê bo
Zarîken, çenî Bulbul perê bo
Ez ew wilenan, amam we lay to
Ane petman wêm westim ce no**

Wate: Gelî hevalan! Beşdarî êş, girî û azarên bilbil bibin ku wî nû yariya xwe "Ebîr" winda kiriye; bi wî re alîkar bin, azarên wî parve bikin.

Ey bilbilê awazker, ez ew gul im ku bi te ve hatime, heta ku soza xwe ji nû ve saz bikim ku careke din te bi "Ebîrê" re hevjin bikim.

Lêkolîn:

Efsaneya Celale Xanim a bi navê "Gul û Bilbil" lêkolîn bike:

- a. Te çi sîd ji efsaneyê girt? Gelo berê te xwendiyê yan bihîstiyê?
- b. Hevrûkirinê di navbera Celale Xanim di aliyê jidayîkbûna "Şa Xweşîn" û Meryema Ezra ji aliyê jidayîbûna "Îsa" de, çêke.

FATÎME LOREYA GORANÎ

Ev wêjevana jin a oldar, li bajarê Hemedanê di sedsla 11'an de ji dayîk bûye. Tê gotin ku ew hemdema helbestevanê mezin Baba Tahirê Hemedanî ye. Keça Babe Loreyê Loristanî ye, ji êla Bîrîşahê Goran bû û bi navê Fatîme Lore bi nav û deng bû. Dibêjin wê dev ji xweşiya jiyane berdaye û xwe ji xwedanasî, softî û derwêşiyê re, vala kiriye; hemû jiyana xwe li vê barê qedandiye.

Fatîme Loreya Goranî, di heman sedsalê de jî jiyana xwe ji dest daye. Ew li rex gora Baba Tahirê Hemedanî, spartine axê.

Yek ji wan wêjevanên ku helbestên xwe bi lêdana tembûrê re digot. Ew di lêdana tembûrê de şareza, jêhatî û zîrek bû. Helbestên xwe bi awayê çaryane dinivîsand. Tê gotin ku Baba Tahirê Hemedanî ketibû evîna wê û ji Şa Xweşîn tika kiribû ku bibe navgîneke di navbera wan de û bi wê re pevjin bike. Lê Şa Xweşîn gotiye hûn ê hev û du li bihuştê bibînin û bigihêjin hev. Dema ku Baba Tahir Şa Xweşîn dişîne ba Fatîmeyê heta ku bi Baba Tahir re hevjin bibe, bersiva xwe bi helbestekê ji Şa Xweşîn re dibêje, helbest jî ev e:

Giyan perê çêş en, giyan perê çêş en

Her kes tu daru giyan perê çêş en

We namit sewgend derûnim bêş en

Bê to giyan û zêl hemîşe rêş en

Wate: Ey Şa Xweşîn, bê te giyan tune ye û diêşe, pêwîstiya te bi giyanan tune ye. Sûnd bi navê te, dema ku tu diçî hemû endamên laşê min ji êş û birînan kul dibin.

Pirsên Nirxandinê

1. Fatîme Lore ji ku derê ye û ji kîjan êlê ye?
2. Çima bi Baba Tahirê Hemedanî re hevjin nebû?
3. Hewl bide ku tu helbesteke din a Fatîme Loreya Goranî, bîne û binivîse?

XATU MEY ZERD

Xatu Mey Zerd, ku bi navê Mey Zerdê tê nasîn li Loristanê ji dayîk bûye û li Çiyayê Yaftekoyê jiyana xwe ji dest daye û li wir wê spartine axê. Xatu Mey Zerd di sedsala 11'an de ji dayîk bûye û di heman sedsalê de koça dawî kiriye. Di 12 saliya xwe de çûye cem Şa Xweşîn û li ba wî fêrî rêz, rêçik û bingehên Yarî bûye.

Di hucreya Şa Xweşîn de, dest bi nivîsandina helbestan kiriye û di wir de jî hestên wê yên hunrî derdikevin pêş. Ji ber ku di hucreya Şa Xweşîn de bû û li ber destê wî fêrî gelek tiştan bûye, dergah ji bîr û baweriyên wê re vebûne û ev bû sedem ku Xatu Mey Zerdê hestên xwe derbirîne. Ji ber vê yekê, wê gelek helbest li ser Şa Xweşîn gotine.

Di gelek cihan de Xatu Mey Zerd, balê dikşîne ser serdema zarokatiya Şa Xweşîn û bi taybet dema ku leşkerên Rûmiyan êrîş birin ser herêma Loristanê; her kes ji mala xwe derketin. Celale Xanim û Mîrza jî Şa Xweşîn di destê wan de bû û bi rê ketin heta ku gihaştin herêmeke biewle û bidarûber bû. Lê ji nişka ve leşkerên romî di wê herêmê de derketin û êrîş birin ser wan. Tê gotin ku di wê demê de mirovekî hêzdar derdikeve û bi tena serê xwe li hember romiyan şer dike û wan tarûmar dike, ji ber vê Celale Xanim dibêje ev Şa Xweşîn bû. Xatu Mey Zerd jî li ser wiha dibêje:

**Xweşîn cebar, Xweşîn Cebar
Hezar siwar ama yo şahen cebar
Cebare Xweşîna êmeşan şikar
We rehmetewe bijendî diyar**

Wate: Ey Şa Xweşînê ku di xwedanasiyê de bihêz û zordar e, di vê dinyayê de min bi hezaran siwarên xwedanasiyê yên ku hatine vê derê, dîtî. Lê tenê yek siwarê bihêz heye; ew jî Şa Xweşîn e. Wî bi hêza xwe ya xwedanasiyê me aniye ser vê baweriyê.

Di serdema jiyana Xatu Mey Zerdê de, çend kesên ku pêşengên Yari bûn derketin holê û ew jî ev in: Pîr Şariyarê Yekem, Sultan Çelewî, Babe Feqê, Babe Hesên, Babe Tahir, Kake Reda û hwd. Xatu Mey Zerd, ji bo payebûn û bilindkirina pîrê xwe, ew ketiye nava hewldanan û berhem afirandiyê û helbest vehûnadine.

Li ser pîr Şariyar (Şalyar) wiha dibêje:

**Şehreyar mest, şehreyar mest
We rehmetewe biwêmiş sermest**

**Diyar bijendî we hey dest hey dest
Xiwacam ney hejmet wene neyo kest**

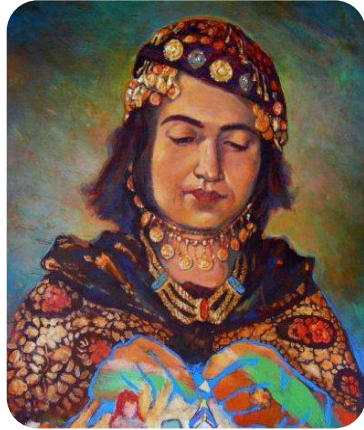
Wate: Ey pîr Şalyarê sermest, derfetê bide ku em hemû li vê herêmê ji ber giraniya xwedanasiyê serxweş û sermest bibin û em rê bidin biyanan bila bêne herêma me û em derî li wan bigirin.

Pirsên Nirxandinê

1. Xatu Mey Zerd alîgira kê bû?
2. Ji bo çî her kes ji mala xwe derket û berê xwe dan herêmen din?
3. Helbestên Xatu Mey Zerdê, bi çî rêbazî dihatin nivîsandin û piraniya wan li ser çî bûn?

YAY HEBÎBEYA ŞAREZÛRÎ

Li gorî hinan, ev helbestvan, di sedsala 14'an de jiyaye û navê wê Hebîbe ye. Hebîbe, keça Şêx Sedredînê Şarezûrî ye. Li gorî bîrnivîsên Qerendî, ev helbestvan, di sala 1282`yan de li gundê Yawa ji dayîk bûye. Di destpêkê de, Hebîbeyê li cem bavê xwe xwendiyê û piştê jî çûye dibistanê. Bi xwendina rêzimana erebî, bi wêjeya erebî û farisî ve mijûl bûye. Piştî wê, bi birayê xwe re çûye Helwanê û li wir du salan feqetiya islamê kiribû û lêkolînên li ser Quranê xwendine.

Dema ku ew vegeriya malê, dît ku bavê wê jiyana xwe ji dest daye. Ji ber vê êşê, ji wir diçe. Hezkirina xweda, ew ber bi evînekê ve dikişand. Ji ber vê yekê, wê û birayê xwe rêya Şêxanê girtin û li wir dibe kevoka baskşkestî ya San Şhak û rêz û rêçikên rêbaza Yarî hîn dibe.

Temenê xwe yê maye, bi dayîna waneyan û rênîşandayîna gel ve derbas kiribû. Hevjîn nebûye. Di sala 1348`an di 66 saliya xwe de jiyana xwe ji dest daye û li goristana Şêxanê hatiye veşartin. Ji Hebîbeyê, gelek berhem û helbestên şîrîn û xweş mane. Tevahî berhemên wê, di pirtûka Serencamê de hatibûn bi cih kirin.

Helbesta Hebîbeya Şarezorî:

Ezîz binyama, Ezîz binyama

Ezîz şertiman çenî binyama

Ha peyrow, şertî ce girdin cama

Sikey başlixman be binyam wama

Be derya westen, be derya westen

Bargey binyamiman be derya westen

Yurt gilême kol ce keştî resten

Ha binyamîna ce koy xem mesten

Aramîman niya aramîman niya

Ezîz bê binyam aramîman niya

Pey adî şadî behşetî biya

Taze û naxûniman mekeve çiya

Ha ce keştî da, ha ce keştî da

Yurt remzbarî ha ce keştî da

Serafa çenî, xelk û reştî da

Elemdar û çerx çew zeştî da

Wate: Ey rêberê min ê xoşewîst, her di roja berê de, me bi Binyamîn re peyman girê daye. Ew di her awayî de, pir rêz û rêçên me ye û em tenê serî dispêrin wî. Bargeha Binyamîn li deryayê ye û niha di qalibê hiriyê û bi tûrikekî di nava keştiyê de dijî. Ew li çiyayê nerihetî û nexweşiyê, serxweş û mest e. Ey rêberê min ê xoşewîst! Bê Binyamîn aramiya me tune ye û ew ji me re şahî û bihuşt e. Em nikarin ji wî dûr bimîn. Vaye Remzbar jî di keştiyê de ye û di keştiyê de zêr û gewheran diguhêre. Ew alhilgirê vê demê ye.

Pirsên Nirxandinê

1. Yay Hebîbeya Şarezûrî li ku derê ji dayîk bûye û li ku derê jiyana xwe ji dest daye?
2. Yay Hebîbe, kîjan wêje bi pêş xist û çima?
3. Navê Şa Xweşîn di gelek helbest û berheman de derbas bûye:
 - a. Şa Xweşîn kî ye? Lêkolîn bike.
 - b. Çîroka serkeftina Şa Xweşîn a li dijî roman binivîse.
 - c. Çima gelek helbestvanên Yarîsanî ew pîroz didîtin? Rave bike.

AGAHIYÊN GIŞTÎ

Baweriya Yarî, baweriyeke herî kevin a herêma Kirmanşahê ye. Bi kurdî weke Yarsanîzm, farisî, Yarsanîzm û ereb jî wan weke Ehlulheq didin nasîn. Lê tê gumankirin ku koka vê baweriyê, ji koka êzdatiyê ye. Ji ber vê yekê, ji gelek aliyan ve weke hev in.

Li gorî hin çavkaniyan, ev bawerî di sedsala 8'an de ji aliyê Behlûlê Mahî ve weke ol, an jî rêol (mezhebekî) hatiye sazkirin. Ev bawerî bi helbest û muzîkê ve tê ragihandin. Di zivistanê de weke elewîyan sê rojan, rojîyê digirin û li ser êgir bi rê ve diçin. Niyazên (dûayên-lavayên) wan bi kurdî ne.

BEŞA ÇAREM

- ❖ Mele Mensûrê Girgaşî
- ❖ Nalî Şarezûrî
- ❖ Têkiliya di navbera dibistana wêjeyî
û hizirê de
- ❖ Hin ji destpêkên wêjeya kurdî

MELE MENSÛRÊ GIRGAŞÎ

Navê vî helbestvanê me Mensûr e; kurê Mele Ehmedê Girgaşî ye. Li gorî çavkaniyên di destên me de hene, ew di sala **1783**`yan de li gundê Girgaşê ji dayîk bûye. Girgaş, gundekî biçûk e ku dikeve rojhilatê bajarê Amedê. Mensûr, di zarokatiya xwe de li cem bavê xwe dixwîne. Piştî çûye hucureya feqeyan û ji bo xwendinê li gelek herêmên Kurdistanê geriyaye. Demekê li Amedê xwendiyê û xwendina xwe, li Bedlîsê bi dawî kiriye. Girgaşî, temenê xwe yê mayî, bi dayîna waneyan û rênîşandana gel ve derbas kiribû.

Di sala **1846**`an de jiyana xwe ji dest daye û li Girgaşê spartine axê. Mele Mensûr, weke yek ji helbestvanên herî mezin tê pejirandin. Ew di ristin û hûnandina helbestên evînî, olî û xwezayî de, xwediyê hizirîneke mezin û pêşketî bû. Wisa diyar e ku Mele Mensûr jî weke piraniya helbestvanên din, evîndarê xweşîkbûna xwezaya herêma xwe bû. Vê yekê, deriyê hûnandina helbestê jê re vekiribû. Di destpêka her helbesteke xwe de dabaşa xweşbûna bihar û xwezaya Kurdistanê kiribû.

Helbesta Mele Mensûrê Girgaşî

**Cobar û bax û bostan kamil bibûn tevave
Şehlûl û endelîb bûn meşayane hatne nave
Cewab bibine reqîban mal nêrgiza xunav e**

**Nêrgiz bişkov daye sosin hem xurûş e
Lale pir cefa ye sumbul bi qaba pûş e
Bihareke ela ye sosin zêrîn gurûş e**

Wate: Helbestvan pesnê xwezaya welatê xwe dide. Bax bistan û robarên wî bi gul û kulîlkên rengereng xemilîne. Şalûl û bilbil bi serbestî awazan dixwînin. Li hember çavnebariya dexsok û çavnebaran, tîne zimên. Nêrgiz bişkivîne û sosin bi xunavê, ter û şil bûne. Bihar geş bûye, sinbil û lale nû digihên.

Wateyên peyvan:

Tevave: Tevahî

Bişkov: Xunc, bur'im

Şalûl û endelîb: Cureyek ji

Xirûş: Coş

cureyên firindeyan e.

Cewab: Bersiv

Lale: Zembeq

Reqîb: Çavdêr

Qaba pûş: Bergê simbilê

Xunav: Barana hûr

Pirsên Nirxandinê

1. Mele Mensûrê Girgaşî, helbestên xwe bi piranî li ser çi nivîsîne?
2. Vê malika li jêr şîrove bike:
"Nêrgiz bişkov daye sosin hem xurûş e
Lale pir cefa ye sumbul bi qaba pûş e
Bihareke ela ye sosin zêrîn gurûş e"

2- Paşînka bi pêvekan pêk tê:

Paşînka ku ji pêvekan pêk tê :

Mînak:

Nêrgiz bişkov daye sosin hem xurûş e → paşînka bi pêvekê
rêzband

Lale pir cefa ye sumbul bi qaba pûş e → paşînka bi pêvekê
rêzband

Bihareke ela ye sosin zêrîn gurûş e → paşînk bi pêvekê
rêzband

3- Paşînka birepeyv:

Li dawiya rêzikên helbestê, birepeyvên ku di heman wateyê, yan jî heman erkê de ji bo ahengê tînan bikaranîn, **paşînka birepeyv** tê gotin.

Mînak:

Rast û çep tîr dane canî rast û çep → paşînka birepeyv
rêzband

Qews û reştozê kevcanî rast û çep → paşînka birepeyv
rêzband

NALÎ ŞAREZORÎ

Navê Nalî yê rast, Mele Xidir e; ew kurê Ehmedê Şaweysê Mikaîlî ye. Nalî bi xwe, nasnavê wî ye. Li ser dîroka jidayîkbûna wî, gelek nêrîn hene. Lê li gorî Elaedîn Secadî ev wêjevan di sala **1797** an de li Şarezorê, li gundê Qeredaxê ji dayîk bûye. Xwendina xwe ya seretayî, li Silêmaniyê li cem Mele Ebdileyê Reş dest pê kiriye. Diçe Xaneqa Mewlana Xalid, piştê diçe Şamê û dusê salan li wê derê dimîne. Li wê derê, bêriya Silêmaniyê dike û helbesteke bi navê "Qurbana hindek rêyan de bin" dinivîse. Ji Şamê, diçe Stenbolê û li wê derê, mezinên kurdan nas dike. Dibe nasê Ehmed Paşayê Babanê û derbarê wî de helbesteke kurdewarî ya bi navê "Ta Felek Dewir Neda Ser Kewkeba Wî Ava Nebû" dinivîse.

Wêjenasên kurd, Elaedîn Secadî, Gêwî Mukriyanî û Merûf Xeznedar û yên din, Nalî weke pêşengê wêjeya kevnar ê başûrê Kurdistanê dibînin. Nalî, weke gelek wêjevanên dema xwe, evîndarê xweşîkbûna welatê xwe bû. Her çî qas di helbestên wî de navê Hebîbeyê weke evîndarekê bê dîtin jî, lê em bawer dikin ku peyva Hebîbeyê ya ku di wateya evîne de ye, ji bo evîndariya warê xwe bi kar anîbû.

Helbestên Nalî, bi piranî helbestên têkel in; hem dildarî, hem jî welatparêzî ne. Ji ber êşa dildariya welatparêziya xwe û neykbûna gelê xwe, wî nasnavê xwe kiribû Nalî. Nalî, di sala **1855** an de jiyana xwe ji dest daye. Dîwaneke helbestan li şûna xwe hiştiye. Lê mixabin, gelek helbestên wî yên hêja û binirx hene, ku di dîwanê de cih negirtibûn.

Helbesta Nalî

Mûy spî kirdim be şûştim avî eynî şor û şet
Şor e şet yeinê ket ê de xo qelb û be bet

Helgira, wek momî kafûrî beşew da mû be mûm im
Wa siyarû bû be xwênim nuqte nuqte xet bi xet

Min delêm şew bû be roj nefsim delê roj bû be şew
Ew musîbe çunke çawî pê spî bû min xelet

Rewxenî dide rijaye serkitabî xetî xom
Çaw le îşî ew spî nûriş be ser ew da seqet

Sard û germ e ahekem sewzegiyay kirdim be pûş
Payîz rû bû be burdî sûr û zerdî muxtelîf

Weçekem îsmî beyaz ema wereq zerd û siya
Ba muxetet bê be kafûrî keşîdey xoş nemet

Çunke lewhî rû siyah rûzerdî bê tezînî ye
Xwênî çawim cedwelî bê qetre kanîşî nuqte

Neqşî du mûyî bedewrî rû debête eybî şeyb
Ayeney rûpakî ye, rûnakî ye, nûr û şemet

Ya gedayek e xenî ya padîşahêk e feqîr
Lem duwe xalî nî ye (Nalî) le rûy hedî weset

Wate: Rondikên çavên min, herikîne li ser mûyên reş ên rûyê min. Hemû weke qeleyên reş ku ketibin nava liv û tevgerê û bibin bi qazeke spî mûyên min ên reş weke şeverêşê bû.

Çi niha weke rojê spî bûne! Ez ji nefsa xwe ya temakar û serkêş re dibêjim, êdî ew qas evînê û hestiyarî bes e. Mûyên min ên reş jî spî bûn. Dema pîrîtiyê hatiye. Lê belê ji ber ku ew kurê dahatûyê ye û ji bilî reşatiyê, tiştekî din nabîne. Di bersivê de dibêje: “Na wisa nîn e, mûyên spî reş bûne.” Xwîna çavên min, li cihê rondikan li ser çavên min de rijiyaye. Vêca çavên min ji ber êş û jana rijîna vê xwînê, dîtina xwe ji dest daye. Ji ber wê reşahiya çavên min, nikarin tiştekî bibînin; ango, çavên min bi giştî ronahiya xwe ji dest dane û ez kor bûme.

Her wiha, dema di payîzê de rengê pelên daran zer û sor dibin, bayê pîrîtiyê jî rengê rûyê min bi rondikan ji xwînê zer û sor kiriye. Weke Kurkê Yemenî, rengê min zer û sor bûye. Her çend ku di rastiye de spî ye, lê belê bi pelên zer, reş û xwînê hatiye poşandin û girtin. Mûyên min ên spî jî ku weke kafûrê bûn, ciwanî û xweşikî, xetxetî kiriye. Ger zer bi pêşdariya rûreşiyê ve hebe, dibe sedema ciwanî û hêjayî ye. Ger mûyên rûyê mirov maş û birinc bin, durengiya pîrîtiyê radigihîne û nîşan dide. Ji ber ku, bi giştî dibe awêneya rûpakiyê. Maş û birinc jî dibin nîşan û awêneyên ronahiyê.

Wateyên peyvên:

Maş: Lopî, lobiye, cureyê fasûliyan e, lê liba wê hûrtir e.

Pirsên Nirxandinê

1. Nalî Şarezûrî çima li gelek welatan geryaye û sedem çî bû? Şîrove bike.
2. Helbestên Nalî bi çî zaravayî hatine nivisandin?
3. Mijara helbesta li jor li ser çî hatiye nivisandin, binirxîne?

AGAHIYÊN WÊJEYÎ

Cureyên helbestê yên li gorî sazûmaniya rêzbendê

1. **Helbesta Rast:** Rêzbenda hemû rêzikên malikên helbestê, weke hev in.

Lê belê ger di malikê de rêzika dubare hebe, dibe rêzbenda wê rêzikê cuda be.

“aaaa/bbbb/cccc/...” ; “aaab/cccb/dddb/...”

“aaaa/bbbb/cccc/

Mînak:

Ey serwerê dîn mehbêtê, ayetê mukerrem —————> **a**
Îsmê te di hindî sihûfan, bûye mufexxem —————> **a**
Lutfa te iblîs ji sema kirine mureccem —————> **a**
Ger tê nebûya nedibû çerxê muezzem —————> **a**

“aaab/cccb/dddb/...”

Wê şepalê miskî xalê → **a**

Dêm durê gerden şemalê → **a**

Cebheta biska semalê → **a**

Dil ji min bir dil ji min → **b**

Zilf û xalan nûn û dalan → **a**

Wan ji min dil bir bitalan → **a**

Goşeyê qewsê hilalan → **a**

Dil ji min bir dil ji min → **b**

Melayê Cizîrî

Wane 3

TÊKILIYA DI NAVBERA DIBISTANÊN WÊJYÎ Û HIZRÊ DE

Gelek nivîskar û helbestvan bûne pêşengê rêbazeke hizirî, yan jî di nava rêbazeke hizirî de, cih girtine. Wêjevan, di heman demê de, mirovên ku hizirî ne. Bi derketin û pêşketina hizir ve di wêjeyê de jî pêşketin çêbûye. Di zimanê me de, ji ber ku wêje xwedîya bingeheke dewlemend e,

ev rewş zûtir pêk hatiye. Li aliyê din, guhertin û pêşketinên wêjeya cîhanê jî bandoreke erênî li ser pêşketina wêjeya kurdî kiriye.

Ka çawa di nîvê sedsala 18`an de, vejandin, rê li ber derketina klasîzmê vekir, li hemberî derketina klasîzmê, romantîzm, li hemberî romantîk, realîzm bi rêzê ve natûralîzm derketin holê. Li hemberî van rêbazên wêjeyê, simbolîzm derket holê. Bi vî awayî, bi derketina her rêbazeke hizirî re, pêşketin di wêjeya me de jî çêbûye.

Pirsên Nirxandinê

1. Pêşketina wêjeyê, encama çi bû?
2. Bandora pêşketina wêjeya cîhanî, ya li ser wêjeya kurdî, çawa bû?
3. Tu jî çend rêbazên wêjeyê, lêkolîn bike.

DIBISTANA SEMBOLÎZM

Rêbazeke wêjeyî û felsefî ye, ku hemû têgîn, gotin, helbest, stran û hwd ên di rêya ziman de nayên bikaranîn û gotin, sembolîzm wan derbirîn dike, ev jî bi bikaranîna hin sembol, nîşan, hin gotinên taybet û awazên gotinê ku bi awayekî xurt wateyê derdibire û bi formeke veşartî bandorê li heman wateyê bike, pêk tê. Lê divaye ev wate di gelek cihên berfireh de bê bikaranîn. Di vir de jî em têdigihêjin ku sembolîzm hizir û ramanan bi awayê ne yekser derbirîn û rave dike.

Di sala **1880**ê de, di nava wêjeyên Ewropayê de belav bûye û girîngtirîn rêbaz di nav helbestên stranî de ye. Şopeke kûr di helbestên cîhanî de hiştiye û stûneke wê yê felsefîk di felsefeye Auguste Comte (Ogêst Kant) de ya rê li pêşiya ramanên cîhanî vedike, heye.

Dibistana sembolîk di **50** salên dawî yê sedsala **19**an de li Fransayê derketiye û li wir jî bi pêş ketiye û di sala **1886**an de nû wekî dibistan hatiye naskirin û pejirandin. Helbestvanê firansîz Charles Baudelaire (Çaril Bodlêr) helbesta xwe ya bi navê "name" bi rengê sembolîk û xwerû nivîsandiye; ev helbest bû nimûneya dibistana sembolîk.

Rambo, yekemîn xwendekarên Bodlêr e, dibêje "helbest ji peyvan tê afirandin, ne ji ramanan û Stephane Mallarme (Stîvan Malarmê) serokê dibistana sembolîk e". Sembolîzm di nava nivîsên helbestvanên Amerîkayî Edgar Allan Poe (Êdgar Alon Pû) û Ernest Miller Hemingway (Arnêst Hîminguway) de tê dîtin.

Sembolîzim di nava kurdan de jî ji demên berê de hetîye dîtin û bi taybetî di helbestên Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî, Cegerxwîn, Osman Sebrî û hwd de, bi piranî di aliyê nimandin û dîmenên wêjeyî de.

Taybetiyên dibistana sembolîzmê:

- ❖ Sembol
- ❖ Nepenî: Helbestvanên vê rêbazê, berê xwe didin nepeniya (veşartin-raz) wateyê û dûrî rêbaza vacî, hûrbînî û zelaliyê dikevin, ji ber ku ew wekî pexşanê li van rêbazan dinêrin.
- ❖ Muzîka helbestê: Helbestvanên semolîk baldarî li muzîka helbestê, bilêvkirina gotin û malikan kirine û sûd ji enerjiya dengî ya tîp, gotinên kit û pêkhatî, wergirtine. Heta ku ev enerjî li cem kesê/a afrîner derbasî rajeya derbirîna derûnî û veguhêzî yê/a xwendevan bibe. Ji ber vê yekê jî sembolîzman xwe dûrî qeyd û bendên klasîzmê xistine. Helbestên taybet bi xwe nivîsandine û xwe ji rêzbendê rizgar kirin. Ev pexşan jî di helbestên Bodlêr ên bi navê "Helbestên Pexşaneyî yên Biçûk" de hene.
- ❖ Zimanê nû: Sembolîzman xwe dûrî zimanê kevin ê klasîk û ferhengên xistin, heta ku gihaştîye astekê ku wekî rêbaza azad hatiye nasîn.
- ❖ Zimanê hestan: Divê ku helbestvanê vê rêbazê her tim xwediyê hestên geş be.

Pirsên Nirxandinê

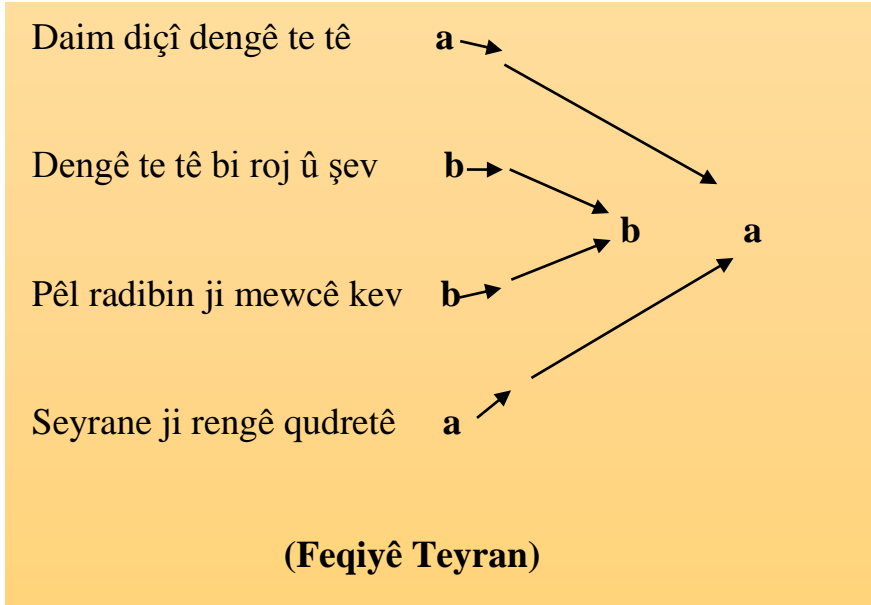
1. Sembolîzm di nava kurdan de, çawa dest pê kir?
2. Helbestvanên sembolîzmê bi çi rengî helbestên xwe dinivîsin?
3. Li ser helbestvanekî ku sembolîzm bi kar anîbe, lêkolîn bike.

2- Helbesta Pêçayî

Di vê helbestê de, pêwîst e dengên li dawîya rêzika yekem û ya çarem a helbestê wek hev bin. Her wiha, tê xwestin ku rêzbenda rêzika duyem û sêyem heman bin.

Ev tê wateya: **abba/cddc/effe...**

Mînak:

3- Helbesta Çeprast:

Di vê helbestê de, wekheviya dengên li dawiya rêzika yekem a helbestê û ya sêyem pêwîst e. Her wiha, tê xwestin ku rêzbenda rêzika duyem û çarem heman bin.

Ev tê wateya: **abab/cdcd/efef...**

Mînak:

Hêj ji min dil heriş**andê** → paşînk

→ a

Sotiyê **arê te me** → paşînk

→ b

Hiş û aqil şewiş**andê** → paşînk

→ a

Sews û bî**marê te me** → paşînk

→ b

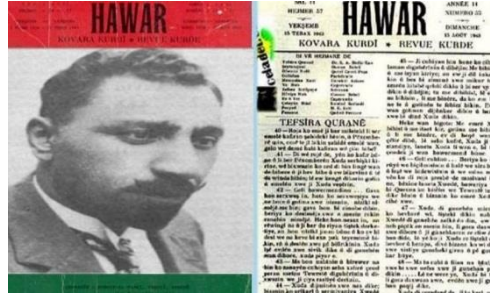
Osman Sebrî

Wateyên Peyvan

- **Sews:** dîn, nexweşiya derûnî
- **Bîmar:** Nexweş

HIN JI DESTPÊKÊN WÊJEYA KURDÎ

1. Mînaka yekem a wêjeya kurdî ya nivîskî, weke ku tê zanîn; helbesta destpêkê ya kurdî ji aliyê Borabaz ve di 330`î B.Z. de hatiye nivîsandin.
2. Helbestvanê destpêkê yê kevneşopiya wêjeya kurdî ya dema islamê, Baba Tahirê Hemedanî û Elî Herîrî ne.
3. Helbestvanê kurd ê derwêşî (xwedanasî) yê destpêkê, Melayê Cizîrî ye.
4. Nivîskarê destpêkê yê netewî, Ehmedê Xanî ye.
5. Ferhenga destpêkê ya wêjeya kurdî, "Nûbihara Biçûkan," a Ehmedê Xanî ye.
6. Rêzimana kurdî ya destpêkê, ji aliyê Elî Termoxî ve hatiye nivîsandin (Tesrîf).
7. Yekem kesê helbestên coş û xirûşê bi awayekî nivîskî çêkirine, Feqiyê Teyran e.
8. Rojnameya destpêkê ya kurdî, Rojnameya Kurdistan e ya ku ji aliyê hin rewşenbîrên kurd û Mîr Miqdad Midhet Bedirxan ve hatiye derxistin.
9. Kovara destpêkê ya ku bi zimanê kurdiya bi tîpên latînî hatiye nivîsandin, Kovara Hewar e ya, ku ji aliyê Celadet Bedirxan ve hatibû weşandin.
10. Romana destpêkê ya bi navê "Şivanê kurd," a Erebe Şemo ye.

AGAHIYÊN WÊJEYÎ

Helbest: Cureyêke nivîsînê ya herî girîng e. Hêvî, aşopî û evînî, hemû bi helbestê, tên vegotin.

Helbest li gorî mijarê, di nava xwe de dibe heşt beş:

Helbestên Lîrîk	(Stranî)
Helbestên Pastoral	(Şivanî)
Helbestên Dîdaktîk	(Fêrkin)
Helbestên Epîk	(Destanî)
Helbestên Satîrîk	(Rexneker û Pêkenok)
Helbestên Dramatîk	(Şanoyî)
Helbestên Felsefî	
Helbestên Zarokan	

- 1. Helbestên lîrîk (stranî):** Ev helbest, kelecana ku ji dil tê, bi zimanekî coş vedibêje. Helbestvanên berê, berhemên xwe bi saz û tembûrê digotin û ji bo ku lîr jî amûreke muzîkê ya bitêl e, ji vê helbestê re **helbesta lîrîk** hatiye gotin. Dengbêjên me di van stranên xwe de dabaşa evîn, dûrketin, kovanî, axîn û bêrîkirinê dikirin. Di toreya klasîk de helbestvanên me jî gelek berhemên ji vê cureyê li şûna xwe hiştin. Ji wan kesên herî mezin, Feqiyê Teyran e .

Mînak: Helbesta lîrîk

**Ey Dîlbera gerden zerî,
Way nazika dêm qemerî,
Qamet ji mûma fenerî,
Wêran ezim, malim xirab**

**Tarûmar kir can û cism e
Pisyar in cîran û xizme
Ev xizmet babet tilisme
Ay dilê min ay dilo
Feqiyê Teyran**

- 2. Helbestên pastoral (şivanî):** Di van helbestan de dabaşa xweşikbûna xweza, daristan, zozan, çiya, gund, jiyana şivanan û hesreta jiyana wan tê kirin. Peyva pastoral, tê wateya şivan û şivantiyê.

Mînak: Helbesta pastoral

**Ji deng û gemara evan bajaran
Were em herin zozanan dîlber
Ji kîn û kerba evan dilsaran
Were em herin zozanan dîlber**

**Herin zozanan nav bexçê hêşîn
Li vêra tune bihar û havîn
Quncikê cînetê ka wer tu bibîn
Were em herin zozanan dîlber**

Fikrî Amedî

- 3. Helbestên dîdaktîk (fêrkirin):** Helbestên ku ji bo ramanekê bi yekê/î bide pejirandin, an jî di mijarekê de şîretan li yekê/î dike.

Mînak: Helbesta dîdaktîk

Welatê wek buhiştê tev xêr û bêr
Biparêzin wekî şêran bibnin mêr
Dused partî ji me 'r nabin, bibin yek
Vê êşa min bibînin ev bû xwestek

Fîxan Hîmo

4. **Helbestên epîk (destanî):** Helbestên ku mijara wan şer, mêranî, mêrxasî û welatparêzî ye. Carinan bûyereke dîrokî, yan jî mirovek ku bûye malê dîrokê, bi zimanekî coş tên derbirîn.

Mînak: Helbesta epîk

Destana Keleha Dimdimê

Şehîd bin terka dinê kin
Navekî j'xwe ra çêkin
Bes e kelê asê kin
Rabin vêkra hew lêkin

Rabû Xanê zêrînzend e
Subhê vikra derbend e
Xaliqê cindî dixwende
Reşandin zer û qend e

(Feqiyê Teyran)

5. **Helbestên satîrîk (rexneker û pêkenok):** Helbestên ku kêmasiyên civakê û mirovan ên veşartî diyar û rexne dike, têkoşîna van kêmasiyan jî dîkin.

Mînak: Helbesta satîrîk

Bes e fesadiyê neko!
Beko da'wa çi li me diko?
Xwedê malê xerabko
Beko bû fesadê dinê
Çi dixwaze ji me, Mem û Zînê?
Kuro-m evîndarê hev in!
Xwedê çavê te birjîne!

(Nûredîn Yekta)

6. **Helbestên dramatik (şanoyî):** Di civakê de bûyerên biêş û keder, bikul û xem vedibêjin. Di vê mijarê de, helbesta kurdî pir dewlemend e. Ji ber ku kurd, demeke dirêj di nava derd, birîn û bindestiyê de mane. Di vê mijarê de bê hejmar helbest hatine nivîsandin.

Mînak: Helbesta diramatîk

Tîp û lekên kurd ketin zinaran
Li hawîr bumba bû gullebaran
Êrîş dibin der komên neyaran
De rabe ser xwe, kurê min rabe!

Şev ta sipîdê me nîne qet xew
Cihan li ber me dibîte rew-rew
Nêrkew nexwenî, çi bî mêkew ?
De rabe ser xwe, kurê min rabe!

(Cegerxwîn)

7. **Helbestên felsefeyî:** Helbestên ku bi têgehên felsefeyê hatine hûnandin ku wateyeke wê ya kûr heye.

Mînak: Helbesta felsefî

Ey av û av, ey av û av
Ma tu bi işq û muhbetê
Mewc û pêlan tavê belav
Bê sekne û bê rahetê

Bê dev û qîl û pal bibêj
Hêdî bi lefzê hal bibêj
Ber “Mîm û Hê û Dal” bibêj
Şerh û beyana kaxetê

(Feqiyê Teyran)

8. **Helbestên zarokan:** Di van helbestan de dabaşa mijarên taybet bi zimanekî taybet, li gorî derûnî û aşopiyên zarokan tê kirin.

Mînak: Helbestên zarokan

Winda bûye mîrîyek
Li bazara mala me
Hinek li pêy digerin
Li balkon û hala me

Mîrî bilez berhev bûn
Windayî peyda kirin
Alî kirin bi hev re
Dê û bavê wî şa kirin

(Yehiya Elewîferd)

BEŞA PÊNCHEM

Wêjevanên Cîhanî

- ❖ Se'dî Şîrazî
- ❖ Mensûrê Helacî
- ❖ Celaludîn Elrûmî

SE'DÎ ŞÎRAZÎ

Se'dî Şîrazî, di sala 1210`an de li Şîraza Îranê ji dayîk bûye. Şîrazî, hem ji aliyê hûnandinê ve hem jî di pexşanê de nivîskar û zanyarekî Îranî yê navdar e. Ji ber ku zimanê kurdî û farisî di koka xwe de, cêwî ne, her du jî arî ne û ji hev du pir bandor bûne. Peyvên di jiyana rojane de tên bikaranîn, piraniya wan, yek in. Mînak: Hejmar, navê rojên hefteyê, xwarin û hwd.

Rista Ehmedê Xanî ya di zimanê kurdî de çi be, rista Şîrazî jî di zimanê farisî de wisa ye. Şîrazî piştî xwendina xwe ya seretayî qedandiye, çûye dibistana fermî ya Bexdayê, li wê derê perwerdeya xwe temam kiriye û li gelek deverên cîhanê geriyaye. Mîna: Anatolya, Misir, Sûriye, Delhî û Azerbaycanê. Piştre, li Nînewayê bûye şewirmendê began, ji ber vê yekê, li gel zanyariya wî, bûye hişmendekî mezin. Piştî demekê, xwe vedikişîne quncikekê û dikeve xewleyê. Ji ber vê yekê, ew ji aliyê baweriya olî ve peyrewê (mirîd) Şêxê Geylanî bû. Heval û dostên wî, vê rewşa wî napejirîn û wî ji xewleyê derdixin. Êdî dest bi nivîsandinê dike û gelek berhemên wî çêdibin. Ji wan ên ku pir tên naskirin, berhemên wî yên bi navê "Gulîstan û Bustan" in. Ev berhem, bi zimanên cuda jî hatine wergerandin. Şîrazî, di sala 1291`an de li Îranê jiyana xwe ji dest daye û gora wî jî li Şîrazê ye.

Berhemên Şîrazî:

- Gulîstana Se'dî
- El'eqil Wel'işq
- Bustan
- Nesî'hetul Muluk
- Teqrîrî Dîbace

Se'dî Şîrazî, tenê ne weke wêjevanekî farisî tê naskirin, ji ber ku têkiliyên wî bi gelên mîna: tirkmen, kurd, ereb û hwd ên

Rojhilata Navîn re hebû, weke wêjevanekî Rojhilata Navîn tê naskirin. Ji bo girêdanên xwe yên olî, xwestiye têkiliyên xwe ji tevgerên cîhanê qut bike û xwe bixe quncikeke perestgehê. Lê ji ber ku derdora wî û nasên wî yên zanayên Rojhilata Navîn bi hunera wî nas dikin, wî ji wê quncikê derdixin û dixin nava wêjeya cîhanê.

Helbestek ji Gulîstana Şîrazî:

Di nava du neyaran de wisan baxive
Ger bibin dost tu şermezar nebe
Şerê di navbera du kesan de mîna agir e
Fesadê bextreş darkêş e
Demê her du alî bi hev şabin
Ew di navberê de bextreş û şermezar e
Di navbera du kesan de agir hilkin
Ne tiştêk rast e
Xwe di navê de şewitandin e
Bi axaftina dostan re aram be
Da ku dijminê xwînxwar guhdarî te neke
Tiştê tu li ber dîwarî dibêjî şiyar be
Da ku li pişt dîwarî guhdar nebe
Têbînî: Helbest wergerandî ye.

Pirsên Nirxandinê

1. Gelo Se'dî Şîrazî di ristina helbestên xwe de çawa bû?
2. Van malikên li jêr rave bike:
**"Di nava du neyaran de wisan baxive
Ger bibin dost tu şermezar nebe
Şerê di navbera du kesan de mîna agir e
Fesadê bextreş darkêş e
Demê her du alî bi hev şabin
Ew di navberê de bextreş û şermezar e"**
3. Wêjeya cîhanî lêkolîn bike:
 - a. Ji aliyê pênaseyê ve.
 - b. Di bin bandora kîjan wêjeyê de derketiye?
 - c. Yekemîn wêjevanê ku gotiye : "Dê wêjeyeke cîhanî derkeve", kî ye?

MENSÛRÊ HELACÎ

Ebû Muxîs, Husên kurê Mensûrê Helac e. Ew di **26.3.858**'an de li gundê Torê yê li bakûr rojhilatê bajarê Beydayê ya ber bakûrê Ehwez a girêdayî kantona Faris, ji dayîk bûye. Ew bi felsefeya Zerdeşt bandor bûbû. Jixwe bavê wî jî berê Zerdeştî bû, lê di

dema xîlafeta Ebasiyan de, wî jî islam weke ol pejirand. Helac bi malbata xwe re, berê xwe da bajarê Wasitê yê li başûrê Bexdayê dikeve û ew hîn nûgihayî bû. Paşê berê xwe da Tusturê ya ku li ser berava Çemê Koron dikeve û li ber destê Sehil Binû Ebdullah ê Tusturî fêrî xwendinê bû. Ji bo nasnavê wî (Helac) gelek nêrînên cuda hene. Hin dibêjin ku bavê wî kevanjenê pembo bû, hin jî dibêjin ku wî bixwe razên kesên oldar, aşkera dikir û dijenand û hin aliyên din jî hin kes dibêjin ku ev nasnav ji aşopê ye.

Peyva Helac peyveke erebî ye, ji kesê/a ku di veçirîna pembo de kar dike (veçinrîner) tê gotin.

Helac, ji Tustur ber bi Besrayê ve diçe û berê xwe dide Emir Binû Osmanê Mekî ku wî kurkê sofîtiyê li Helac kir. Li Besrayê bi keça Ebû Ye'qûb Eleqte' re, hevjin dibe. Piştî vê jî berê xwe dide Bexdayê cem Şêx Eba Elqasimê Cindî Binû Mihemedê Bexdadî. Di wan deman de Helac berê xwe dide gelek deveran. Dibe ku hin têkiliyên xwe bi zinciyan re, saz kiribe. Bi taybet ev tevger ji zincî û koleyan pêk dihat. Ew di pakirina ax, zevî û malbatên desthilatdarên Kendava Besrayê de, dihatin bikaranîn û stem û zoreke pir giran li wan dikirin. Gelek caran jî ew bê xwarin û cil diman. Ev reftarên desthilatdaran li gel van koleyan bû sedema serhildanê li dij wan û dewleta Ebasiyan. Di encama vê yekê de Qeramîtî û Zencî bûne yek û bi hev re li dijî dewleta

Ebasî, serî hildan. Serokê zinciyan Mihemed Binû Ebdullrehîm ê bi nasnavê Elburqî'î dihate nasîn, navekî Elewî li xwe kir û bi Îsa Binû Ziyad Binû Elî Zeynullabidîn re dibe têkildar.

Di sala **914** an de, dema ku Helac tê girtin û berê wî didin Bexdayê. Ji ber ku têkiliya Helac bi serokê wan re jî hebû, wî bi têkiliya Qeramîtan re û wekî alîgirekî wan, tawan dikin. Hişmendiya Helac ew bû ku her dem doza guhertina ramyarî û civakî fikir, ev bangkirin jî wekî hişmendiya Qeramîtan bû, ev tawan lê hatin barkirin. Di aliyê din de jî girêdan di navbera hişmendiya wî û baweriya Fatimî-Ismayîliyê de jî hebû.

Xwendekarê wî Brahîm Binû Fatik dibêje:

"Rojekê Helac li Nehawendê bû û dengê zirnê bihîst, pirs kir û got: 'ev çi deng e?'"

- **Birahîm:** Ev deng ê şahiya "Newrozê" ye, roja yekem ji sala nû ye.
- **Helac:** Em ê kengî Newroza xwe li dar bixin?
- **Birahîm:** Kengî?
- **Helac:** Ew roja ku ez bi dar ve bême girêdan, ew roj, Newroz e!

Piştî ku Helac cara yekem diçe Mekayê û nêzî salekê li wir dimîne, vedigere Ahwazê û gelek peyrewên wî çêdibin, careke din ew û **400** peyrewên xwe bi hev re diçin Mekayê. Li Hindistanê, Çînê û gelek deverên din geriyaye û gelek sûd jî ji wan civakan girtiye. Dema ku vedigere Ahwazê, peyrewên wî pir dibin û bi piranî Şîfî ne. Gelek mele û şêxên wê deverê ditirsin ku Helac şûna wan bigire, lewra gotegotên derewîn li ser wî derxistin ji bo ku gel dûrî wî bikeve. Lê Helac dev ji doz û şoreşa xwe bernade; dest bi doza ku divê mirov dest ji "ezezîtiya xwe" berde û hemû giyanê xwe di hezkirina Xweda de biqedîne, kir. Lê ev doza wî ne li gorî hizra Mihemed Binû Dawûd (dadwerê Bexdayê) bû. Di nêrîna Helac de, "zanist di encama rewşên ku bi ser mirov de tên, derdikeve, ev jî di rêya

hezkirina rast ji Xweda re ye", lê Mihemed Dawûd ev nêrîn nepejirand; ji ber ku di nêrîna wî de hezkirin tenê ji hevîniyê re ye. Ji ber vê yekê jî her tim li dijî Helac derdiket û digot: "Ev mirov Xweda nas nake."

Ji vê jî em têdigihêjin ku Helac li dijî rê û rêçikên islama teng, serî hidade, ev yek jî bû mijara tawana wî li gel dadwerê Bexdayê û bi xwedanenasîyê tê tewanbarkirin. Dewleta Ebasî helwesta tirs û gumanê ji wî kirin, Şalyar Elî Binû Mihemed kurê Elferat, biryar da ku Helac bê girtin. Di sala **913-914**'an de li Bajarê Sûsê, Helac hat girtin, ew li ser deveyekî girêdan û di nava gel de ew weke alîgirê Qeramîtan dan nasîn û ew kirin zindanê. Ji ber ku Îsa Binû Elcerah ê Qenayî û Hamid Qenayî alîgirên Helac bûn, biryara kuştina wî rawestandî û ji bo ku dijminên wî razî bikin, sizaya wî kirin ku ew **3** rojan bi darekî ve bê girêdan û paşê berê wî bidin zindanê. Helac **8** salan di zindanê de ma. Piştî vê jî ew pêşkêşî dadgehê kirin. Dadmendên ku hatin dadgehê, hatina dadmendekî şafi'î nepejirandin, ji ber dadmendekî şafi'î berê ew berda bû û ew siza nekiribû. Di dadgehê de biryara bidarvekirina wî dan û di **26.3.922**`yan de ew bi dar ve kirin.

Di hin jêderan de, çîroka kuştina Mensûrê Helacî wiha tê gotin: "Helac hevalê Cinan e û Cin jî jê re rajeyê dikan, ji ber vê yekê xelîfe û alîgirên Ebasiyan li dijî wî û ramanên ku ew pê bang dike, derketin. Ew bi efsûnkarî, çetî û xwedanenasîyê dane nasî û Paşê biryara kuştina wî dan. Helac hat serjêkirin, termê wî şewitandin û avêtin ava Feratê".

Hin ji pendên Helac:

1. Her kes mirî ye, tenê xwediyên hezkirinê sax in.
2. Dilên evîndaran biçav in, tiştê ku ew dibînin, bînerên din nabînin.
3. Du kabên di nimêja eşqê de, ku destmêjgirtina wan ne bi xwînê be, nabe.

Berhemên Helac:

1. Eltewasîn
2. Dîwana Helac
3. Baxê Zanistê

Lêkolîn

Hişmendî û hizrê Helac çawa bû û doza çi dikir?

- a. Di aliyê ramyarî de li dijî kê serhildan li dar xist?
- b. Gotina wî ya navdar a "Ena Elheq-Ez Rastî me", çîroka wê çi bû?
- c. Helbestên xwe bi çi rêbazî dinivîsand ? Hewl bide ku tu malikekê bîne ziman.

CELALUDÎN ELROMÎ

Celaludîn Elrûmî, di sala **1207**'an de li Afganistanê ji dayîk bûye û di sala **1273**'an di **66** saliya xwe de, koça xwe ya dawî kiriye, li muzexaneyê Mewlana Belex a Konyayê, hatiye veşartin. Li Şam, Bexdad, Nîsabûr û Anatolyayê (Tirkyeya niha) geriya ye. Yek ji kesên Xewarizmî û Selcûqên Romê ye. Helbestvan, nivîskar, wêjevan û fîlozof e, bi zimanê tirkî, erebî û farisî dizanîbû. Xwediyê rêbaza mewlewî ye.

Navê wî yê rast, Mihemed Binû Mihemed Binû Huseyn ê Belexî ye. Di feqetî û hin agahiyên islamî de zîrek bû. Di **4** saliya xwe de, ew û bavê xwe ber bi Bexdayê ve çûne û piştî Bexdayê, berê xwe dane gelek bajarên din ên mîna Şam, Karman û Anatolyayê ta di **19** saliya xwe de li Konyayê bi cih bûne.

Di serdema Dewleta Selcûqîyan de li ser destê bavê xwe fêrî xwendinê bûye, piştî ku bavê wî koça dawî kiriye, dest ji xwendinê berdide û berê xwe dide derwêşiyê û dest bi nivîsandin û xwendina helbestan dike. Bandora helbestvanê farisî Ferîd Eldîn li wî dike û pirtûka xwe ya bi navê "Esrarname" wekî diyarî dide Celaludîn, ev pirtûk guhertineke xurt û bibandor di jiyana Celaludîn de diafirîne. Di sala **1244**'an de Şêxê pers yê bi navê Şemsullîdîn Eltebrîzî, vî şêxî guhertineke mezin di jiyana wî de pêk anî û di rêya Şemsullîdîn Eltebrîzî re derbasî nava jiyana derwêşiyê bûye û gelek helbestên bi vî rengî nivîsandibû û ji jiyana cîhanî dûr ketibû, berê xwe da jiyana rewanî.

Di vir de, ji me re xuya dibe ku Şemsullîdîn, bandor li Celaludîn kiriye. Li Tirkyeyê jî rêbaza Mewlewî afirandiye; ji ber vê yekê jî gelek caran "Mewlana" ji wî re dihat gotin, ku yek ji rê û resmên vê rêbazê ew e, dîlana ku tê de her mirovek bi tena serê xwe li dora xwe digere, ev dîlan jî ya herî navdar e.

Dîlana Mewlewî

Di sala 1248`an de Şemsullîdîn Eltebrîzî hate kuştin. Tê gotin ku li deriyê wî ket û ew jî çu ku derî veke û nema hat, ev jî dibe sedema xemgîniya Celaludîn û ji ber vê jî dîwaneke mezin bi navê "Dîwana Şemsullîdîn Eltebrîzî" dinivîsîne.

Di sala 1273`yan de li Konyayê koça xwe ya dawî kiriye û li wê derê hatiye veşartin. Gora wî jî ji gel re bûye wekî serdangehekê.

Gor û Muzexaneyê Celaludîn

Hin ji pendên Celaludîn:

1. Ez ji te re me, min li min venegerîne.
2. Bêyî evînê... Hemû muzîk bê wate ne.
3. Dîlan, dînbûn e... Perestin jî bargiranî ye.
4. Kaniyek di hindirê te de heye, bi dewla vala negere.

Berhemên Celaludîn:

1. Dîwana mezin a Tebrîzî
2. Elmesnewiyet Elme'anî
3. Dîwanek ji helbestên çariyane
4. Dîwana Elxezel
5. Elmecalis elseb'a
6. Resa'il elmenber

Pirsên Nirxandinê

1. Celaludîn Elrûmî, ji kîjan nteweyê ye?
2. Çariyaneyên Celaludîn Elrûmî, di roja me ya îro de çi bandora wê heye?
3. Çima Celaludîn zimanê netewa xwe bi pêş nexistiye û bi piranî zimanê erebî bi pêş xist?

Belavkirina Waneyan li Ser Sala Xwendinê

Heftî Meh	Heftiya Yekem	Heftiya Duyem	Heftiya Sêyem	Heftiya Çarem
Rezber			Rista Wêjeyê , têkiliya di navbera dîroka wêje û ya giştî de	Wêje û jiyana civakî
Cotmeh	Rêbazên wêjeyî	Wêjeya civakî , Sûdwergirtina ji wêjeya Civakî	Cureyên çîroka kurdî	Melayê Cizîrî
Mijdar	Feqiyê Teyran	Melayê Bateyî , Bekir Begê Erzî	Ehmedê Xanî	Miradxanê Bazîdî
Berfanbar	Şerefخانê Bedlîsî	Selîm Silêman	Şêx Nûredînê Birîfkanî	Pertew Begê Hekarî
Rêbendan	Lêveger	Lêveger	Bêhinvedan	Bêhinvedan
Reşemeh	Siyahpûş	Celale Xanima Loristanî	Fatime Loreya Goranî	Xatû Mey Zerd
Avdar	Yay Hebîbeya Şarezûrî	Mele Mensûrê Girgaşî	Nalî Şarezûrî	Têkiliyên di navbera rêbazên wêjeyî û hizirî de
Cotan	Hin ji destpêkên wêjeya kurdî	Se'dî Şîrazî	Mensûrê Helacî	Celaludîn Elrûmî
Gulan	Lêveger	Lêveger		